

Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi Açısından Hocalı Katliamı*

Bahadır Bumin ÖZARSLAN

Dr., Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Milletlerarası Hukuk Ana Bilim Dalı (Dr., Hacettepe University Faculty of Law Department of International Law)
E-Posta: ozarslan36@yahoo.com

ÖZET

Hocalı katliamı, birkaç yüzyıldır devam eden Karabağ sorunu çerçevesinde gerçekleşmiş bir trajedidir. Karabağ'ın en stratejik bölgelerinden biri olan Hocalı'da yaşayan Türkler, yaklaşık beş ay boyunca ablukaya alınmışlar ve temel ihtiyaçlarından mahrum bırakılmışlardır. 25-26 Şubat 1992 tarihlerinde ise öldürme dâhil pek çok kötü muameleye maruz kalmışlardır. Ermeniler tarafından gerçekleştirilen bu eylemler, 1948'de imzalanan Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nde düzenlenmiş bulunan soykırım suçunun unsurlarıyla paralellik göstermektedir. Soykırım suçu, Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin kabul edilmesiyle birlikte uluslararası hukukun konusu olmuştur. 1951'de yürürlüğe giren bu sözleşme, soykırım suçunun gerçekleşmesini bazı koşullara bağlamıştır. Bu makalede Hocalı katliamı, bahsi geçen sözleşme çerçevesinde değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler

Karabağ Sorunu, Hocalı Katliamı, Soykırım, Soykırım Suçu, Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi

* Makalenin konusunu oluşturan ve başlığında yer verdiğimiz sözleşme, zaman zaman "Soykırım Sözleşmesi" olarak kısaltılmaktadır. Sözleşmenin isminin bu şekilde kullanımı, sanki bu sözleşmeyle soykırım işlenmesine imkân tanınıyormuş algısı doğmasına yol açabilir. Bu sebeple çalışmada, "Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi" şeklinde bir isimlendirme tercih edilmiştir. Meselenin bu yönüne dikkat çeken Prof.Dr. İlyas DOĞAN'a teşekkür ederim.

ABSTRACT

KHOJALY MASSACRE IN TERMS OF THE CONVENTION ON THE PREVENTION AND PUNISHMENT OF THE CRIME OF GENOCIDE

Khojaly massacre is a tragedy, occurred in the framework of Karabakh problem, which has been going on several centuries. Turks living in Khojaly, which is one of the most strategic area of Karabakh, were blockaded approximately for five months and devoid of the fundamental needs. As to 25th-26th February 1992, they were exposed to many terrible treatment, including murdering. These acts, carried out by Armenians, are parallel to the elements of the crime of genocide, laid out in the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, signed in 1948. The crime of genocide has been the theme of international law by the acceptance of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. This convention, entered into force in 1951, binds the occurring of the crime of genocide to some provisions. In this essay, Khojaly massacre has been evaluated in the framework of the so-called convention.

Keywords

Karabakh Problem, Khojaly Massacre, Genocide, Crime of Genocide, Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide

Giriş

25-26 Şubat 1992 tarihlerinde meydana gelen Hocalı katliamı¹, insanlık tarihinin kaydettiği en vahşi eylemlerden birisidir. Yukarı Karabağ sorunu içinde gerçekleşmiş pek çok trajediden birisi olan bu katliam, Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu'nda 09.12.1948'de kabul edilen ve 12.01.1951'de yürürlüğe giren "Jenositin Önlenmesi ve Cezalandırılması Hakkındaki Sözleşme"² düzenlenmiş olan soykırım suçunun gerçekleşmesi için gerekli olan şartlar açısından değerlendirilmeye muhtaçtır. Bu sözleşme, Almanya'da Naziler tarafından Yahudilere karşı yapılan eylemlerden hareketle benzeri fiillerin cezalandırılması amacıyla imzalanmıştır. Sözleşmede belirtilen ve soykırım suçunu oluşturan fiiller, Hocalı'da Azerbaycan Türklerine yönelik olarak gerçekleştirilen eylemlerle paralellik göstermektedir. Aşağıda, Hocalı katliamı bu sözleşme açısından değerlendirilecektir. Bu değerlendirmenin sağlıklı bir şekilde gerçekleşebilmesi için öncelikle Yukarı Karabağ sorununun tarihî gelişimi kısaca özetlenecek ve 25-26 Şubat 1992'de Hocalı'da meydana gelen katliamla ilgili bilgiler verilecektir. Ardından Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nde düzenlenmiş olan soykırım

1 Çalışmamızın başlığında geçen "katliam" kavramı, teknik bir tabir olmayıp Ermeniler tarafından gerçekleştirilen eylemleri ifade etmek ve mağdurların maruz kaldığı fiilleri nitelemek üzere kullanılmıştır.

2 29.03.1950 tarihli ve 7469 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan sözleşmenin başlığı, bu şekildedir. Bu çalışmada ise bundan sonra, "Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi" olarak anılacaktır. Sözleşmenin özgün hâlinin tam metni için bkz. BM Resmî İnternet Sayfası, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NRO/044/31/IMG/NRO04431.pdf?OpenElement>, (Erişim Tarihi: 04.01.2014). Sözleşmenin Türkçe metni için bkz. 29.03.1950 tarihli ve 7469 sayılı Resmî Gazete; Aslan GÜNDÜZ, **Milletlerarası Hukuk Temel Belgeler-Örnek Kararlar**, İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım, 2003, s. 325-327.

suçu incelenecek ve bu sözleşme, Hocalı katliamına uygulanacaktır. Hocalı'da gerçekleştirilen katliam yalnızca bu sözleşme çerçevesinde ele alınacak, uluslararası hukuk açısından kabul gören diğer belgeler kapsam dışı tutulacaktır.

1. Yukarı Karabağ Sorunu

Yukarı Karabağ sorunu, tarihî Karabağ toprakları içinde yer alan bir bölgede ortaya çıkmıştır³. Kaynağı itibarıyla oldukça geriye giden bu sorun, on dokuzuncu yüzyılda belirginleşmiştir. Bu sorunun temelinde, gerek Azerbaycan'ın gerekse Ermenistan'ın bölgenin tarihî olarak kendilerine ait olduğu tezi yatmaktadır. 1905 yılında taraflar arasında başlayan çatışmalar önce Çarlık Rusyası, ardından da Ermenilerin Nisan 1920'de başlattığı isyan üzerine Kızıl Ordu tarafından bastırılmıştır⁴. Yukarı Karabağ sorunu, Azerbaycan'ın ve Ermenistan'ın Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti (RSFSC) ⁵ idaresi tarafından işgaliyle birlikte, uluslararası bir mesele olmaktan çıkıp RSFSC'nin iç sorunu hâline gelmiştir. Stratejik öneminden dolayı bölgeyi doğrudan kendine bağlamayı düşünen Sovyet yönetimi, daha sonra bu kararından vazgeçmiş ve 5 Temmuz 1921 tarihinde Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin Kafkas Bürosu, Yukarı Karabağ'ın Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti sınırları içinde özerk bir bölge hâline getirilmesi kararını almıştır⁶. Bu karardan memnun olmayan Ermeniler,

3 Tarihî durum itibarıyla Karabağ Bölgesi, Kür ve Aras nehirleriyle Gökçe Gölü arasında yer alır. Ermenistan toprakları ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile bütünlük arz eden bir bölgeyi ifade eden Karabağ topraklarının büyük bölümü, bugünkü Azerbaycan ile Ermenistan toprakları arasında olup, bir bölümü de İran topraklarında yer almaktadır. Bu sebeple Karabağ, oldukça stratejik bir öneme sahiptir. Azerbaycan ile Ermenistan arasında sorun teşkil eden ve Azerbaycan sınırları içinde kalan bölge ise Yukarı Karabağ veya Rusça'daki kullanımıyla Dağlık Karabağ şeklinde isimlendirilmektedir. Batı dillerinde de bu bölge, Dağlık Karabağ olarak anılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Araz ASLANLI, "Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu", **Avrasya Dosyası-Azerbaycan Özel**, Cilt 7, Sayı 1, İlbahar 2001, s. 393-394; Aygün ATTAR, **Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005, s. 6; Alâeddin YALÇINKAYA, **Kafkasya'da Siyasi Gelişmeler-Etnik Düşümlerden Küresel Kördüğüm**, Lalezar Kitabevi, Ankara, 2006, s. 129-130; Rasim EKŞİ, "Karabağ Hakkında Genel Bilgiler", Şanlı Tarihi, Acı Talihi Karabağ (Derleyen: Rasim EKŞİ), Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2010, s. 3; Beşir MUSTAFAYEV, "Ermeni Devlet Terörünün Eseri: 26 Şubat 1992 Hocalı Soykırımı Üzerine", **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı 29, Bahar 2011, s. 26.

4 Bkz. Human Rights Watch, **Azerbaijan-Seven Years of Conflict in Nagorno-Karabakh**, United States of America, 1994, s. xviii-xx; Svante E. CORNELL, **The Nagorno-Karabakh Conflict**, Report No. 46, Department of East European Studies, Uppsala University, Uppsala, 1999, s. 2-8; Ali Faik DEMİR, **Türk Dış Politikası Perspektifinden Güney Kafkasya**, Başlam Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 161; Barış ÖZDAL, "Dağlık Karabağ Sorunu'nun Çözümünde Karadağ Modeli Uygulanabilir mi?", **1. Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi Kongre Kitabı, Cilt I**, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kocaeli, 2006, s. 718-719.

5 Bolşevikler, 8-9 Kasım 1917 devrimiyle Çarlık Rusyası'nın yönetimini ele geçirdikten sonra, 23-31 Ocak 1918'de RSFSC'nin kuruluşunu ilân etmişlerdir. 30 Aralık 1922'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) kurulana kadar devletin resmî adı, RSFSC'dir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Erel TELLAL, "1919-1923 Sovyetlerle İlişkiler", **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I**, (Editör: Baskın ORAN), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 155-158.

6 Ayrıntılı bilgi için bkz. CORNELL, 1999, s. 8-10; Ömer Göksel İŞYAR, **Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu**, ALFA Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2004, s. 350-358; В. СОСНОВИИ, "Конфликт в Нагорном Карабахе: некоторые исторические, политические, правовые аспекты", *Международное Право* (V. SOSNAVIN, "Konflikt vı Nagornom Karabahe: Nikotori istoričeskiye, poli-tičeskiye, pravovıye aspekti), **Mejdunarodnoye Pravo**, 2 (18) /2004, s. 46-53; Heiko KRÜGER, **The Nagorno-**

kararın değiştirilmesi yönünde taleplerde bulunmuşlardır. Ermenilerin itirazlarına rağmen Yukarı Karabağ'ın statüsü değiştirilmemiş ve Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki bu sorun, olayların tırmanmaya başladığı 1980'li yılların ortalarına kadar sön (dürül) müştür⁷.

SSCB'nin dağılma sürecine girmesiyle birlikte, Yukarı Karabağ ile ilgili olarak Ermenilerin talepleri yeniden gündeme gelmeye başlamıştır. Bölgede yaşayan Türklere saldıran onları göçe zorlayan Ermeniler, bazı girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Ermenilerin bu yönde attığı ilk adım, üyelerinin çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu Yukarı Karabağ Konseyi'nin Azerbaycan'dan ayrılarak Ermenistan'a bağlanma yönünde aldığı 20 Şubat 1988 tarihli karardır. Azerbaycan, Ermenistan ve SSCB Yüksek Konseylerine bildirilen bu karar, SSCB Anayasası'na aykırı olduğu gerekçesiyle Azerbaycan Yüksek Konseyi tarafından reddedilmiştir. Ayrıca SSCB Komünist Partisi Merkez Komitesi de Yukarı Karabağ Konseyi'nin kararını kabul etmemiş ve 12 Ocak 1989'da Yukarı Karabağ'ın yönetimini devralarak özel bir komisyona bırakmıştır. Ancak komisyonun başarılı olamaması üzerine SSCB Yüksek Konseyi, 28 Kasım 1989 tarihinde Yukarı Karabağ'ın yeniden Azerbaycan'a bırakılmasına karar vermiştir. Bu gelişmenin ardından Yukarı Karabağ Konseyi ile Ermenistan Yüksek Konseyi, 1 Aralık 1989'da Yukarı Karabağ ile Ermenistan'ın birleşmesi kararını almışlardır. Azerbaycan Yüksek Konseyi ile SSCB Yüksek Konseyi, birleşme kararının geçersiz olduğu yönünde bir irade sergilemişlerdir. Bu süreç, karşılıklı alınan kararlarla devam ederken Ermenilerin Yukarı Karabağ'daki Türklere yönelik sistematik saldırıları artmıştır⁸.

Azerbaycan, Ermenistan ve SSCB arasında devam eden mesele, SSCB'nin dağılması ve Azerbaycan ile Ermenistan'ın bağımsızlıklarını ilân etmesiyle yeni bir aşamaya taşınmıştır. Yeni bir ivme kazanan Yukarı Karabağ'daki gelişmeler arasında önemli olan hususlardan biri de Azerbaycan Yüksek Konseyi'nin 26 Kasım 1991'de Yukarı Karabağ'ın özerklik statüsünü feshetmesi ve bölgeyi doğrudan doğruya kendi merkezî idaresine bağladığını ilân etmesidir. Ermeniler tarafından kabul edilmeyen bu kararın ardından, Yukarı Karabağ Konseyi, 6 Ocak 1992'de bağımsızlığını ilân etmiştir. Ermenistan

Karabakh Conflict-A Legal Analysis, Springer, Berlin, 2010, s. 14-16; Françoise J. COMPANJEN, "Nagorno-Karabakh-Embedded in Geopolitics", **European and Regional Studies**, Volume 1, No 2 (2010), s. 234-236; Cavid ABDULLAHZADE, **Hukuki Yönleriyle Dağlık Karabağ Sorunu**, Adalet Yayınevi, Ankara 2013, s. 54-68.

7 Bkz. ASLANLI, 2001, s. 399; DEMİR, 2003, s. 162; COMPANJEN, 2010, s. 235-236.

8 Bkz. Human Rights Watch, **Bloodshed in the Caucasus-Escalation of the Armed Conflict in Nagorne Karabakh**, United States of America, 1992, s. 5; Human Rights Watch, 1994, s. 1-2; Cemalettin TAŞKIRAN, "Ermeni-Azeri Çatışması", **Avrasya Dosyası-Ermenistan Özel**, Cilt 2, Sayı 4, Sonbahar 1995-1996, s. 125-126; CORNELL, 1999, s. 14-26; ASLANLI, 2001, s. 400-402; DEMİR, 2003, s. 162; İŞYAR, 2004, s. 378-388; Mustafa AYDIN, "1990-2001 Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II**, (Editör: Baskın ORAN), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 401; Süleyman Sırrı TERZİOĞLU, "Loizidou/Türkiye Davası ve Dağlık Karabağ Sorunu", **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, Sayı 1-2, 2005-2006, s. 474; YALÇINKAYA, 2006, s. 131-132; Hasan Tefrik GÜZEL, "Dağlık Karabağ Sorunu", **Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya'nın Değişen Jeopolitiği-Yeni Büyük Oyun**, (Derleyen: Mehmet Seyfettin EROL), Barış Platin Kitabevi, Ankara, 2009, s. 499-501; KRÜGER, 2010, s. 14-21; Kamer KASIM, **Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya**, USAK Yayınları, Ankara, 2011, s. 29-30; Nesrin SARIAHMETOĞLU, **Karabağ**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 14-33; ABDULLAHZADE, 2013, s. 71-78.

tarafından bile tanınmayan bu bağımsızlık ilânıyla SSCB birliklerinin bölgeden çekilmesi eş zamanlı olarak ortaya çıkmış ve taraflar arasındaki çatışmalar artık savaşa dönüşmüştür⁹.

Yukarı Karabağ'daki çatışmaların yerini, Azerbaycan ve Ermenistan devletlerinin millî ordularının taraf olduğu savaş aldıktan sonra Karabağ sorunu, uluslararası toplumun gündeminde daha çok yer tutmaya başlamıştır. Özellikle Türkiye'nin ve Rusya'nın soruna müdahil olmasıyla birlikte, taraflar arasında görüşmeler başlamıştır. 1992 yılından itibaren Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) ¹⁰, bu süreçte görüşmelere zemin teşkil etmiştir. İlk defa Şubat 1992'de yapılan toplantılar, 24 Mart 1992'de alınan bir kararla kurularak AGİK bünyesinde faaliyete geçen ve "Minsk Grubu"¹¹ olarak bilinen bir çatı altında devam etmiştir¹². AGİT çerçevesinde faaliyetlerini hâlâ devam ettiren Minsk Grubu, 1994 yılı içinde birkaç aşamada ilân edilen ve resmî anlaşmayla sağlanan ateşkes dışında, bugüne kadar sorunun çözümünde somut bir ilerleme sağlayamamıştır.

Uluslararası toplum içinde soruna ilişkin irade sergileyen önemli hukuk kişilerinden biri de BM'dir¹³. Ermenilerin Yukarı Karabağ'ı işgal etmesinin ve bölgedeki Türkleri tamamen sürmesinin ardından, BM Güvenlik Konseyi bir dizi karar almıştır. Bu kararlardan ilki, 30 Nisan 1993 tarihlidir. 822 sayılı bu kararda¹⁴, bölgedeki devletlerin toprak bütünlüğüne ve egemenlik yetkisine saygı duyulması gerektiği, uluslararası sınırların kuvvet kullanma yoluyla değiştirilemeyeceği ve Ermeni birliklerinin Yukarı Karabağ'da işgal ettikleri Kelbecer ve diğer bölgelerden geri çekilmeleri gerektiği ifade edilmiştir. BM Güvenlik Konseyi 29 Temmuz 1993 tarihli ve 853 sayılı ikinci kararında¹⁵

9 Bkz. Human Rights Watch, **1992**, s. 2; DEMİR, **2003**, s. 163-164; İŞYAR, **2004**, s. 394-395; AYDIN, **2005**, s. 401; ÖZDAL, **2006**, s. 720; KRÜGER, **2010**, s. 21-22; COMPANJEN, **2010**, s. 236; Vedat GÜRBÜZ, **Kafkasya'da Siyaset-Çatışma Ortamı ve Taraf Güçler**, Kadim Yayınları, Ankara, 2012, s. 4; Ceylan TOKLUOĞLU, "Azerbaycan", **Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna-Türk Dilli Halklar-Türkiye İle İlişkiler, II. Kitap**, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2012, s. 41; ABDULLAHZADE, **2013**, s. 78-80.

10 Aralık 1994'te Budapeşte'de yapılan Devlet ve Hükümet Başkanları Toplantısı'nda alınan kararla birlikte AGİK, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) adını almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. AGİT Resmî İnternet Sayfası, <http://www.osce.org/who/87>, (Erişim Tarihi: 06.01.2014).

11 Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Fransa ve Rusya'nın eşbaşkanı olduğu; Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan, Beyaz Rusya, İsveç, Finlandiya, İtalya, Almanya ve AGİT Troykası'nın da daimî üyesi olduğu Minsk Grubu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. AGİT Resmî İnternet Sayfası, <http://www.osce.org/mg>, (Erişim Tarihi: 06.01.2014).

12 Bkz. TAŞKIRAN, **1995-1996**, s. 126-128; AYDIN, **2005**, s. 401; TERZİOĞLU, **2005-2006**, s. 475; GÜZEL, **2009**, s. 502-504; KASIM, **2011**, s. 34-35; GÜRBÜZ, **2012**, s. 65-70.

13 BM dışında Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi de Yukarı Karabağ sorunuyla ilgili kararlar almıştır. Bunlar içinde en önemli olanı, 25.01.2005 tarihli ve 1416 sayılı karardır. Bu kararda, BM Güvenlik Konseyi kararlarına atf yapılarak Azerbaycan topraklarının önemli bir kısmının Ermeni işgali altında olduğu ve ayrılıkçı güçlerin Yukarı Karabağ'ı denetim altında tuttuğu ifade edilmiştir. Kararın tam metni için bkz. Avrupa Konseyi Resmî İnternet Sayfası, <http://assembly.coe.int/ASP/Doc/XrefViewPDF.asp? FileID = 17289&Language = EN>, (Erişim Tarihi: 07.01.2014).

14 Kararın tam metni için bkz. BM Resmî İnternet Sayfası, [http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol = S/RES/822 \(1993\)](http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol = S/RES/822 (1993)), (Erişim Tarihi: 07.01.2014).

15 Kararın tam metni için bkz. BM Resmî İnternet Sayfası, [http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol = S/RES/853 \(1993\)](http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol = S/RES/853 (1993)), (Erişim Tarihi: 07.01.2014).

da 822 sayılı karara atıf yapmış, Ermeni birliklerinin Yukarı Karabağ'da işgal ettikleri Ağdam ve diğer bölgeleri terk etmeleri çağrısında bulunmuştur. BM Güvenlik Konseyi, konuyla ilgili olarak 874 ve 884 sayılı iki karar daha almıştır. 14 Ekim 1993 tarihli olan 874 sayılı kararda¹⁶, taraflar doğrudan görüşmelere çağrılırken 12 Kasım 1993 tarihli ve 884 sayılı kararda¹⁷ ise önceki BM Güvenlik Konseyi kararlarına atıf yapılarak Ermeniler tarafından Azerbaycan topraklarında gerçekleştirilen işgal kınanmış ve Ermenistan'ın Yukarı Karabağ'daki Ermenilere yaptığı yardıma son vermesi istenmiştir. Ayrıca Ermenistan'dan, Yukarı Karabağ Ermenileri üzerindeki etkisi dikkate alınarak BM Güvenlik Konseyi kararlarını hayata geçirmesi talep edilmiştir. Görüldüğü üzere, uluslararası toplum açısından Yukarı Karabağ topraklarının Azerbaycan'a ait olduğu ve bu toprakların Ermeniler tarafından işgal altında tutulduğu hususlarında herhangi bir tereddüt yoktur.

2. Hocalı Katliamı

Yukarı Karabağ toprakları içinde yer alan Hocalı, sorunun sürdüğü yıllar içinde Ermeniler tarafından çeşitli saldırılara maruz kalmıştır. Bu saldırıların ortaya çıkmasındaki temel sebeplerden biri, Hocalı'nın stratejik öneme sahip olan konumudur. Bölgedeki tek havaalanının bulunduğu Hocalı, aynı zamanda Karabağ'ın merkezi olan Hankendi'nin elektrik hattının ve Bakü-Hankendi Demiryolu ile Bakü-Şuşa karayolunun geçtiği bir yerleşim birimidir. Bu sebeple Ermeniler, Hocalı gibi stratejik öneme sahip bir yerleşim biriminden Türkleri tamamen sürmeyi amaçlamışlardır¹⁸.

Yukarı Karabağ sorunu esnasında, Hocalı da stratejik konumu sebebiyle çatışmaların yaşandığı bir yerleşim birimi konumundaydı. Ekim 1991'den itibaren Ermenistan devleti ordusu ile Yukarı Karabağ'daki Ermenilerden oluşan silahlı birliklerin ablukası altında olan şehre, 30 Ekim 1991'de karayoluyla ulaşım imkânı da kalmamıştır. Tek sivil ulaşım aracı olan helikopter 28 Ocak 1992 günü Hocalı'ya ulaşmış, bu tarihten sonra hava yoluyla ulaşım da imkânsız hâle gelmiştir. Son askerî helikopter ise 13 Şubat'ta Hocalı'ya ulaşarak yiyecek ve yakıt nakli yapmıştır. 2 Ocak 1992'den itibaren elektriğin kesildiği Hocalı'da, Şubat ayının ikinci yarısından itibaren abluka yoğunlaşmış ve şehir, her gün toplarla ve ağır silahlarla bombardımana tutulmuştur. Azerbaycan devletinin herhangi bir yardım gönderemediği Hocalı, Ermeni silahlı birliklerinin kuşatması altında yiyecek, yakıt, vb. temel ihtiyaç maddelerinden yoksun bir hâle getirilmiştir¹⁹.

16 Kararın tam metni için bkz. BM Resmî İnternet Sayfası, [http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/874\(1993\)](http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/874(1993)), (Erişim Tarihi: 07.01.2014).

17 Kararın tam metni için bkz. BM Resmî İnternet Sayfası, [http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/884\(1993\)](http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/884(1993)), (Erişim Tarihi: 07.01.2014).

18 Hocalı'nın stratejik önemiyle ilgili olarak bkz. Nazile ABBASLI, **Yüzyılın Soykırımı Hocalı**, Bilge Karınca, İstanbul, 2011, s. 21-23, 40-41; Sinan OĞAN, "Türlere Karşı Yapılan Soykırımlar ve Hocalı Soykırımı", <http://www.turksam.org/tr/a1389.html>, (Erişim Tarihi: 08.01.2014); Ali ASKER, "Hocalı Soykırımı", http://www.21yyte.org/tr/yazi6106-Hocali_Soykirim.html, (Erişim Tarihi: 08.01.2014); Cavid VELİYEV, "Gerçek Yönleriyle Hocalı Soykırımı", <http://www.turksam.org/tr/a2342.html>, (Erişim Tarihi: 08.01.2014); <http://www.khojaly.org/khojaly-town-2/>, (Erişim Tarihi: 08.01.2014).

19 Bkz. Sinan OĞAN, "Türlere Karşı Yapılan Soykırımlar ve Hocalı Soykırımı"; Ali ASKER, "Hocalı Soykırımı";

Hocalı katliamı olarak nitelenen olay, 25 Şubat 1992 gecesi başlamıştır. Hankendi’nde bulunan SSCB döneminde kalma 366. Motorize Alay’a bağlı ve çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu birliklerin desteğiyle Ermeni silahlı birlikleri, Hocalı’daki sivil halka saldırmışlardır. Şehirde bulunan ve ağır silahlardan yoksun gönüllü sivil birliklerin cılız savunması karşısında Ermeni birlikler, herhangi bir zorlukla karşılaşmadan katliama girişmişlerdir. 63’ü çocuk, 106’sı kadın, 70’i yaşlı, toplam 613 kişi öldürülmüştür. Sekiz aile tamamen yok edilmiştir. Saldırıları sonucunda 487 kişi sakat kalmış, 1275 kişi ise alıkonulmuştur. Alıkonuların bir kısmı serbest kalmış ancak önemli bir bölümünden herhangi bir haber alınamamıştır. Saldırıda öldürülen insanların cesetleri incelendiğinde cesetlerin birçoğunun yakıldığı, gözlerinin oyulduğu, değişik organlarının kesildiği anlaşılmıştır²⁰.

Hocalı’da sivillere yönelik yapılan bu saldırı, uluslararası basın da dikkatini çekmiş ve bu katliamla ilgili pek çok haber yapılmıştır²¹. Ayrıca olayın mağdurlarının ve mağdur yakınlarının ifadeleri de basına konu olan haberlerle örtüşmekte, hatta katliamın canlı tanıklarının anlattıkları, basına yansıyanlardan daha büyük bir vahşetin gerçekleştiğini göstermektedir. Bu konuda, yazılı ve görüntülü ortamda pek çok tanığa ait ifadeler mevcuttur²².

Cavid VELİYEYEV, “Gerçek Yönleriyle Hocalı Soykırımı”; MUSTAFAYEV, **2011**, s. 29. Ayrıca bkz. Rusya merkezli Memorial İnsan Hakları Örgütü Resmî İnternet Sayfası, http://www.memo.ru/hr/hotpoints/karabah/Hojaly/Chapter1.htm#_VPID_4, (Erişim Tarihi: 08.01.2014).

20 Bkz. ASLANLI, **2001**, s. 404; İŞYAR, **2004**, s. 402, 409-417; ATTAR, **2005**, s. 145; Haydar Aliyev Foundation, **The Khojaly Genocide**, Bakü, 2006, s. 7-8; KASIM, **2011**, s. 31-32; Sinan OĞAN, “Türklere Karşı Yapılan Soykırımlar ve Hocalı Soykırımı”; Ali ASKER, “Hocalı Soykırımı”; Cavid VELİYEYEV, “Gerçek Yönleriyle Hocalı Soykırımı”; ABDULLAHZADE, **2013**, s. 253-254. Ayrıca bkz. Rusya merkezli Memorial İnsan Hakları Örgütü Resmî İnternet Sayfası, http://www.memo.ru/hr/hotpoints/karabah/Hojaly/Chapter1.htm#_VPID_4, (Erişim Tarihi: 08.01.2014); KRÜGER, **2010**, s. 22-23, 100-101; SARIAHMETOĞLU, **2011**, s. 82; MUSTAFAYEV, **2011**, s. 29-30. Human Rights Watch tarafından bölgede yapılan incelemeler sonucunda hazırlanan rapor da benzeri bulguları yansıtmaktadır. Ayrıca raporda, Hocalı’da öldürülen kişilerin listesi de bulunmaktadır. Bkz. Human Rights Watch, **1992**, s. 20-24, 32-33, 39-40, 42-43, 55-61.

21 Uluslararası basına yansıyan haberlere örnek olarak bkz. “Armenians Gain in New Battle with Azerbaijan”, **The New York Times**, 27.02.1992; Thomas GOLTZ, “Armenian Soldiers Massacre Hundreds of Fleeing Families”, **The Sunday Times**, 01.03.1992; “Corpses Litter Hills in Karabakh”, **The Times**, 02.03.1992; “Massacre by Armenians Being Reported”, **The New York Times**, 03.03.1992; Fred HIATT, “Killings Rife in Nagorno-Karabakh”, **The Washington Post**, 03.03.1992; Paul QUINN-JUDGE, “Armenians Killed 1000, Azeris Charge”, **The Boston Globe**, 03.03.1992; Brian KILLEN, “Atrocities Reports Horrify Azerbaijan”, **The Washington Times**, 03.03.1992; Serge SCHMEMANN, “Armenians Block Exit by Former Soviet Army”, **The New York Times**, 04.03.1992; Thomas GOLTZ, “Survivors Describe Armenian Attack”, **The Washington Post**, 04.03.1992; “Former Soviet Troops Blamed in Ethnic Strife”, **The New York Times**, 05.03.1992; Deborah SEWARD, “Amid wails, Azerbaijan buries dead”, **The Boston Globe**, 05.03.1992; Thomas GOLTZ, “A Town Betrayed: The Killing Ground in Karabakh”, **The Washington Post**, 08.03.1992; “The Face of a Massacre”, **Newsweek**, 15.03.1992; Jill SMLOWE, “Tragedy Massacre in Khojaly”, **Time**, 16.03.1992. Ayrıca ulusal ve uluslararası basında yer alan haberlerin Türkçe derlemesi için bkz. Azerbaycan Türk Kültür Dergisi, “Dünya Basınında Hocalı Katliamı”, Şubat-Mart-Nisan 2007, s. 37-38; ABBASLI, **2011**, s. 116-123. İngilizce derlemeler için bkz. <http://www.khojaly.org/media-reports/>, (Erişim Tarihi: 08.01.2014).

22 Tanıkların, mağdurların ve mağdur yakınlarının ifadelerinden örneklerle ilgili olarak bkz. Nesiman YAKUPLU, “Hocalı Kırgını-Faciadan Kurtulanlar Anlatıyor”, Şanlı Tarihi, Acı Talihi Karabağ (Derleyen: Rasim EKŞİ), Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2010, s. 199-262; ABBASLI, **2011**, s. 71-115; <http://www.khojaly.org/category/wit>

13. Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'ndede Soykırım Suçu

3.1. Soykırım Suçunun Tanımı

09.12.1948 tarihinde BM Genel Kurulu'nda kabul edilen Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi ile müstakil bir suç niteliği kazanan soykırım suçunun²³ tanımı, 2. maddede yapılmıştır. Ancak tanımın yapılmasında Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin başlangıç kısmı ile 1. maddesi, bu tanımın alt yapısını oluşturmaktadır. Sözleşmenin başlangıç kısmında soykırımın BM'nin ruhuna ve amaçlarına aykırı olduğu, uygar dünya tarafından lanetlendiği, tarihin her döneminde insanlık için büyük kayıplara yol açtığı, uluslararası hukuk açısından bir suç teşkil ettiği ve bu iğrenç suçtan insanlığın kurtarılması için uluslararası işbirliğinin gerekli olduğu belirtilmiştir. Bu bağlamda 1. maddeyle önleme ve cezalandırma görevi düzenlenmiştir. Sözleşmenin 1. maddesine göre sözleşmeye taraf olan devletler, gerek savaş gerekse barış zamanında önlemeyi taahhüt ettikleri soykırımın uluslararası hukuka göre bir suç olduğunu teyit etmişlerdir.

Sözleşmenin başlangıç kısmı ve 1. maddesi değerlendirildiğinde, soykırımın uluslararası hukuka göre bir suç olarak kabul edildiği görülmektedir. Yalnızca devletler değil gerçek kişiler de soykırım suçundan sorumlu tutulabilmektedir. Bunun dışında devletlerin sorumluluğu da yalnızca soykırımın cezalandırılmasıyla sınırlı olmayıp aynı zamanda soykırımın önlenmesini de kapsamaktadır. Yani sözleşmeyle devletler, suç önleme ve cezalandırma yükümlülüğü altına girmektedir. Ayrıca soykırım suçunun işlenebilmesi, sadece savaş zamanını değil, barış dönemini de içine almaktadır²⁴.

Soykırım suçunun tanımlandığı 2. madde, "Soykırımı Oluşturan Eylemler" başlığını taşımaktadır. 2. maddeye göre millî, etnik, ırkî veya dinî bir grubu kısmen veya tamamen ortadan kaldırmaya yönelik olarak işlenen ve beş bent hâlinde belirtilen aşağıdaki fiillerden her biri, soykırım suçunu oluşturmaktadır:

- a. Grup üyelerinin öldürülmesi,
- b. Grup mensuplarında ciddî bedenî ve zihnî zarara sebep olma,
- c. Grubun fizikî varlığını kısmen veya tamamen ortadan kaldırmaya yönelik olarak kasten yaşam şartlarını değiştirme,
- d. Grup içinde doğumları önlemek amacıyla tedbirler dayatma,
- e. Gruba mensup çocukları zorla başka bir gruba nakletme.

nesses-testimonies/, (Erişim Tarihi: 08.01.2014).

23 Uğur BAYILLIOĞLU, "Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Türkiye", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 56, Sayı 1, 2007, s. 77.

24 Bkz. O. Kadri KESKİN, "Jenosid Suçu ve Jenosid Sözleşmesi", **Adalet Dergisi**, Sayı 5, Eylül-Ekim 1986, s. 127; William A. SCHABAS, **Genocide in International Law**, Cambridge University Press, New York, 2009, s. 645; Anthony AUST, **Handbook of International Law**, Cambridge University Press, New York, 2005, s. 270; Faruk TURHAN, "Soykırım Suçunda Bir Grubu Tamamen veya Kısmen Yok Etme Amacı ve Ermeni Tehciri Olayı", **Hukuki Perspektifler Dergisi**, Sayı 9, Aralık 2006, s. 48; Semin Töner ŞEN, **Uluslararası Hukukta Soykırım, Etnik Temizlik ve Saldırı**, XII Levha Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 41, 66; Mahmut KOCA, "Türk Ceza Kanununda Soykırım Suçu", **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**, Sayı 1, Nisan 2010, s. 7.

2. maddede ilk ele alınması gereken husus, maddede işaret edilen gruplardır. Soykırım suçunun esası, bir grubu yok etme niyetine dayanır. Grubu ortaya çıkaran sosyal ilişkilerin dayanağı olan grubun niteliği, bu suçun özünü teşkil eder ve soykırım da doğrudan doğruya bu ilişkiyi hedef almaktadır²⁵. Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nde düzenlenen mağdurların kimliği, soykırım suçunun temel özelliklerinden birini oluşturmaktadır²⁶.

Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nde, soykırım suçunun mağduru olarak belirtilen grupların tespitine yönelik bir ölçüt yoktur. Bu sebeple ulusal ve uluslararası mahkemelerin çeşitli davalarda yaptıkları yorumlarla bu grupların kapsamı belirlenmiştir²⁷. "Millî, etnik, ırkî ve dinî" başlıkları altında sayılan gruplar doğumla belirlenen, kalıcı üyeliğe bağlı olan ve sabit nitelikli topluluklardır. Bu grupların ortak özelliği, reddi mümkün olmayan ve irade dışında süreklilik arz eden yapılar olmasıdır²⁸. Sayılan gruplar dışında kalan siyasî, kültürel, ekonomik, vb. gruplar, sözleşme kapsamı dışında kalmıştır²⁹. Ayrıca mağdur olan gruplar, sayısal olarak azınlık olabileceği gibi buldukları toplum içinde çoğunluğa da teşkil edebilirler³⁰. Kısacası, sözleşmede belirtilen gruplar sayma yoluyla belirlenmiştir. Soykırım suçu, sınırlayıcı bir şekilde sayılan bu gruplara yönelik olabilir. Bunların dışındaki gruplar, sözleşmenin korumasından yararlanamazlar. Bir başka husus da bu grupların toplum içindeki gücünün ve konumunun dikkate alınmamış olmasıdır. Nüfus yoğunluğuna sahip olmak, ekonomik açıdan güçlü olmak, ilgili coğrafyada hâkim kültürü temsil etmek gibi ölçütler soykırım suçuna maruz kalınmayacağına karine teşkil etmemektedir.

2. maddede tanımı yapılan soykırım suçunun gerçekleşebilmesi için, bahsi geçen grupların bir grup olarak, kısmen veya tamamen ortadan kaldırılması gerekmektedir.

25 David LISSON, "Defining 'National Group' in the Genocide Convention: A Case Study of Timor-Leste", *Stanford Law Review*, Volume 60, Issue 5, 2008, s. 1462. Aynı yönde bkz. David ALONZO-MAIZLISH, "In Whole or in Part: Group Rights, the Intent Element of Genocide, and the 'Quantitative Criterion'", *New York University Law Review*, Volume 77, November 2002, s. 1377-1379, 1381.

26 Guglielmo VERDIRAME, "The Genocide Definition in the Jurisprudence of the Ad Hoc Tribunals", *The International and Comparative Law Quarterly*, Volume 49, No. 3, July 2000, s. 588.

27 LISSON, 2008, 1463-1464; Serhat Sinan KOCAOĞLU, "Suçların Suçu: Soykırım", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı 90, 2010, s. 145.

28 Bkz. SCHABAS, 2009, s. 151-153; Verda Neslihan AKÜN, "Uluslararası Hukukta ve Türk Hukuku'nda Soykırım (Jenosid) Suçu", *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni-Prof.Dr. Sevin Toluner'e Armağan*, Sayı 1-2, 2004, s. 57; ŞEN, 2010, s. 68; Olgun DEĞİRMENCİ, "Uluslararası Ceza Mahkemelerinin Kararları Işığında Mukayeseli Hukukta ve Türk Hukukunda Soykırım Suçu (TCK m. 76)", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı 70, 2007, s. 62; LISSON, 2008, s. 1465; Durmuş TEZCAN / Mustafa Ruhan ERDEM / Rifat Murat ÖNOK, *Uluslararası Ceza Hukuku*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 526.

29 Bkz. Öztekin TOSUN, "İnsanlık Aleyhine İşlenen Suçlar", *Adalet Dergisi*, Sayı 1, Ocak 1954, s. 429, 433; VERDIRAME, 2000, s. 594; Sevin TOLUNER, *Milletlerarası Hukuk Açısından Türkiye'nin Bazı Dış Politika Sorunları*, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2004, s. 585; Faruk TURHAN, "Yeni Türk Ceza Kanunu'na Göre Uluslararası Suçların Cezalandırılması", *Hukuki Perspektifler Dergisi*, Sayı 3, Nisan 2005, s. 13; M. Yasin ASLAN, "Uluslararası Ceza Divanı ve Türkiye'ye Etkileri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 56, Sayı 4, 2007, s. 66; LISSON, 2008, s. 1460; SCHABAS, 2009, s. 117, vd.; İlyas DOĞAN, *Devletler Hukuku*, Astana Yayınları, Ankara, 2013, s.365.

30 ŞEN, 2010, s. 68,79.

Buradaki “grup olarak” tabiri, anlam doğuracak şekilde yorumlanmak durumundadır. Suçun mağdurları, söz konusu gruptan birine mensup olmaları dolayısıyla failin hedefi olmalıdırlar. Kısacası soykırım suçu, bireylerden ziyade bireylerin oluşturduğu gruba yöneliktir³¹. Soykırım suçunun faili açısından “grup olarak” kavramı, grubu meydana getiren ve oluşturan özelliklerden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, grupların seçilme gerekçeleri değil, grupların hedef olarak seçilmesi önem taşımaktadır³². Bu da ortaya, kitle hâlinde mağdurları ortaya çıkarmaktadır³³. Soykırım suçunun mağdurları, bahsi geçen grupların mensubu olarak algılanıp damgalandıkları ve hedef seçtikleri için hukuka aykırı eylemlerin muhatabı olmaktadır³⁴. Dolayısıyla mağdurların kesin olarak bu gruptan herhangi birinin üyesi olup olmaması, suçun faili açısından önemlidir ancak eğer mağdurlar söz konusu gruptan birinin üyesi olmasa bile failde böyle bir algı varsa bu da yeterli kabul edilmektedir.

Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi’nde dikkat çekici bir başka mesele de belirtilen grupların “kısmen veya tamamen imhası”nın aranmasıdır. Sözleşme, grupların tamamen ortadan kaldırılması şartını aramamış, kısmen imhayı da yeterli bulmuştur. Bu noktada, “kısmen imha” kavramının “tamamen imha” tabiri kadar kesinlik içermediği görülmektedir. Değişken niteliğine ve değişik ölçütleri akla getirme ihtimâline binaen, “kısmen” tabiri için nitelik ve nicelik olarak “esaslı ve belirgin” bir topluluğu, mahkeme kararları çerçevesinde kabul etmek gerekmektedir³⁵. Nicelikten kast edilen, grubun büyük bölümünün ortadan kaldırılmasıdır. Grubun hedef alınan kısmıyla hayatta kalanları arasındaki kıyas, önemli bir ölçüttür. Mağdurların sayısı ile ulaşılmak istenen hedef arasında mantıklı bir oran bulunması hâlinde, “kısmen” tabiri karşılanmış olacaktır³⁶. Diğer yandan nitelikten anlaşılması gereken ise grubun liderleri, önde gelen isimleri ve önemli kişileridir. Ayrıca “tamamen imha” tabiri de o grubun üyelerinin dünyanın her yerinde ortadan kaldırılması olarak anlaşılmalıdır, grubun önemli bir bölümüne yönelmiş olması yeterli kabul edilmelidir³⁷. Dolayısıyla “kısmen veya tamamen” tabiri, yalnızca rakamların aritmetik özelliğine veya gücüne göre değil bahsi geçen grupların değişik kistalar çerçevesindeki ağırlığına göre tespit edilmektedir.

31 Nina H. B. JORGENSEN, “The Definition of Genocide: Joining the Dots in the Light of Recent Practice”, **International Criminal Law**, Volume 1, Issue 3/4, July 2001, s. 290; Alex OBOTE-ODORA, “Complicity in Genocide as Understood Through the ICTR Experience”, **International Criminal Law Review**, Volume 2, Issue 4, November 2002, s. 397; AKÜN, 2004, s. 57-58; Melda SUR, **Uluslararası Hukukun Esasları**, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2008, s. 270; KOCA, 2010, s. 10-11. Aynı yönde bkz. Rifat Murat ÖNOK, **Tarihî Perspektifiyle Uluslararası Ceza Davanı**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2003, s. 151.

32 ŞEN, 2010, s. 102; TEZCAN / ERDEM / ÖNOK, 2009, s. 534.

33 TOSUN, 1954, s. 429.

34 TOLUNER, 2004, s. 585.

35 Bkz. JORGENSEN, 2001, s. 299-300; AKÜN, 2004, s. 58; ŞEN, 2010, s. 94.

36 Türkkiye ATAÖV, “Savaş Suçları Uluslararası Mahkemesi: Jenosit Oturumu”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 23, Sayı 2, 1968, s. 326. Aynı yönde bkz. JORGENSEN, 2001, s. 302-303.

37 JORGENSEN, 2001, s. 302-303; ŞEN, 2010, s. 94-95, 99.

3.2. Soykırım Suçunun Unsurları

Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'ne göre soykırım suçu, iki unsurdan oluşmaktadır. Soykırım suçunun ilk unsuru olan maddî unsuru (actus reus), 2. maddede sıralanan suç teşkil eden fiiller oluşturmaktadır. İkinci unsur ise manevî unsur (mens rea) olan kasttır. Manevî unsurdaki kast, bahsi geçen grupları kısmen veya tamamen ortadan kaldırmaya yönelik özel bir kasttır³⁸. Aşağıda, sırasıyla soykırım suçunun maddî ve manevî unsurları ele alınacaktır.

3.2.1. Soykırım Suçunun Maddî Unsuru

Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin 2. maddesinde beş bent hâlinde sıralanan fiiller, söz konusu gruplara beden ve/veya ruhen zarar vermeye yöneliktir. Bedenî ve/veya ruhî zarar dışındaki millî, dinî, kültürel, sosyolojik, vb. özelliklere karşı gerçekleştirilen fiiller, soykırım suçunun kapsamına girmemektedir³⁹. Maddede belirtilen fiiller tüketici niteliktedir. Dolayısıyla söz konusu fiiller dışındaki eylemler, soykırım suçunu oluşturmamaktadır⁴⁰.

Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin 2. maddesinde belirtilen fiiller ele alındığında ilk sırayı, a bendindeki "gruba mensup olanların öldürülmesi" almaktadır. Soykırım suçunun en açık ve belirgin hâlini bu fiil oluşturmaktadır⁴¹. Bu bentte bahsedilen fiil millî, etnik, ırkî veya dinî gruplardan birine mensup kişilerin yaşamlarının kasten sona erdirilmesidir. Öldürme fiilinin, ihmalî bir davranışla gerçekleşmesi durumunda da soykırım suçu işlenmiş olur⁴².

Sözleşmede bahsedilen fiillerden ikincisi, 2. maddenin b bendinde düzenlenmiş olan "grup mensuplarında ciddi bedenî ve zihni zarara sebep olma"dır. Bu fiil, grup üyelerine ağır bedenî veya ruhî bir zarar verme anlamına gelmektedir. Fail, işlediği fiillerle ağır bir zarara yol açmalıdır. İşkence, fizikî ve ruhî taciz, cinsel şiddet, tecavüz, zalimane veya insanlık dışı muamele, sınır dışı etme gibi uygulamalar, maddede belirtilen fiile örnek teşkil etmektedir⁴³. Ruhî zararı tespit etmek, bedenî zararlarla mukayese edildiğinde daha zordur. Ayrıca bazı fiiller, hem bedenî hem de ruhî zarara yol açabilmektedir. Bu sebeple gerçekleştirilen eylemlerin bedenî veya ruhî bir zarar doğurup doğurmadığı, her olay için ayrıca incelenmeye muhtaçtır⁴⁴. Bunun dışında, bu bende konu olan fiillerden doğan zararın söz konusu grubu yok etmeye elverişli olması da gerekir⁴⁵.

38 Bkz. SCHABAS, 2009, s. 175; AKÜN, 2004, s. 58-59; Gündüz AKTAN, "Devletler Hukukuna Göre Ermeni Sorunu", **Ermeni Sorunu-Temel Bilgi ve Belgeler**, (Derleyen: Ömer Engin LÜTEM), Avrasya Stratejik Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara, 2007, s. 140-141; Malcolm N. SHAW, **International Law**, Cambridge University Press, New York, 2008, s. 431.

39 Bkz. KESKİN, 1986, s. 127; AKÜN, 2004, s. 60; DEĞİRMENCİ, 2007, s. 59; SHAW, 2008, s. 432.

40 SCHABAS, 2009, s. 176; DEĞİRMENCİ, 2007, s. 59; KOCA, 2010, s. 12.

41 Bkz. AKÜN, 2004, s. 61; SHAW, 2008, s. 433.

42 Bkz. SCHABAS, 2009, s. 178-180; DEĞİRMENCİ, 2007, s. 89; KOCA, 2010, s. 13.

43 Bkz. AKÜN, 2004, s. 61; TURHAN, 2005, s. 14; DEĞİRMENCİ, 2007, s. 90; ŞEN, 2010, s. 117; KOCA, 2010, s. 14.

44 ŞEN, 2010, s. 120, 124.

45 TEZCAN / ERDEM / ÖNOK, 2009, s. 529.

Soykırım suçunu oluşturan üçüncü fiil, “grubun fizikî varlığını kısmen veya tamamen ortadan kaldırmaya yönelik olarak kasten yaşam şartlarını değiştirme”dir. 2. maddenin c bendinde düzenlenmiş olan bu fiil, yaşam koşullarının ağırlaştırılması yoluyla yavaş yavaş yok etmeye dönük bir eylemdir⁴⁶. Mağdur grubun üyelerinin hayatı ve vücut bütünlüğü doğrudan saldırıya uğramamakta, dolaylı yollardan yok edilmeye çalışılmaktadır⁴⁷. Yaşamın devamını sağlamak üzere yeme-içme, giyinme, temizlik, barınma, sağlık hizmeti, vb. kaynaklardan yoksun bırakma ve sistematik sürgün, fizikî zahmet, haddinden fazla çalıştırma gibi yöntemlerle yaşam koşullarını köklü bir şekilde zorlaştıran ya da imkânsız hâle getiren eylemler, bu kapsama girmektedir. Bu fiilde, neticenin gerçekleşmesi koşulu aranmamaktadır. Tek tek bireylerin değil bütün bir grubun hedef alındığı bu eylem, ihmalfi surette işlenemez zira tamamen veya kısmen ortadan kaldırmaya yönelik tasarlanmış yaşam şartları, “yapmama” sonucu ortaya çıkamaz⁴⁸.

Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi’nin 2. maddesinin d bendinde, “grup içinde doğumları önlemek amacıyla tedbirler dayatma” fiili yer almaktadır. Nüfus artışını engellemeye dönük olarak engelleyici tedbirleri içeren bu eylemin kapsamına, bu amacı gerçekleştirebilecek muhtelif tıbbî müdahaleler girmektedir. “Biyolojik soykırım” şeklinde nitelendirilen bu fiille izlenen yöntemler aracılığıyla grubun çoğalmasının önüne geçilerek uzun vadede grubun yok olması amaçlanmaktadır. Kısırlaştırmaya yönelik ameliyatlar, genetik müdahaleler ve somut olaya göre ilgili grubun sosyolojik özelliklerinden kaynaklanan daha değişik yöntemler (tecavüz yoluyla gruba mensup kadınların başka gruba mensup erkekler tarafından kasten hamile bırakılması, zorla doğum kontrolü, evliliklerin yasaklanması, vb.), uluslararası mahkeme kararları tarafından d bendi çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bu tedbirlerin alınması yeterli olup failin bu amaca ulaşması şart değildir⁴⁹.

Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi’nde düzenlenen son fiil, 2. maddenin e bendindeki “gruba mensup çocukları zorla başka bir gruba nakletme”dir. Gruba mensup 18 yaşından küçük kişilerin ailelerinden zorla alınarak mensubu buldukları grupla kültürel bağları koparılmaktadır. Bu naklin sonucunda, başka bir grubun hâkim olduğu ortam içinde yetiş (tiril) en çocukların yeni bir kimlik kazanmalarına yol açılmaktadır. Bu fiilin kapsamına sadece fizikî zorlama değil, her türlü psikolojik eziyet, baskı, şiddete uğrama korkusu gibi manevî yöntemler de girmektedir. Zorlama fiilleriyle çocuklar, doğal ortamlarından alıkonularak yeni bir yaşam alanı içinde yaşama mecburiyetinde bırakılmaktadır. Bu fiilde, fizikî imha söz konusu değildir⁵⁰. Buradaki

46 OBOTE-ODORA, **2002**, s. 395; KOCA, **2010**, s. 14.

47 TURHAN, **2005**, s. 14.

48 Bkz. SCHABAS, **2009**, s. 192, 196; OBOTE-ODORA, **2002**, s. 395; AKÜN, **2004**, s. 62; DEĞİRMENCİ, **2007**, s. 91-92; TEZCAN / ERDEM / ÖNOK, **2009**, s. 529-530; ŞEN, **2010**, s. 124-126.

49 Bkz. SCHABAS, **2009**, s. 198, 201; OBOTE-ODORA, **2002**, s. 395-396; AKÜN, **2004**, s. 62-63; TURHAN, **2005**, s. 14; DEĞİRMENCİ, **2007**, s. 92-93; TEZCAN / ERDEM / ÖNOK, **2009**, s. 530; ŞEN, **2010**, s. 134-137; KOCA, **2010**, s. 15.

50 Bkz. SCHABAS, **2009**, s. 203-206; AKÜN, **2004**, s. 63; KOCA, **2010**, s. 16; DEĞİRMENCİ, **2007**, s. 93; TEZCAN / ERDEM / ÖNOK, **2009**, s. 530-531; ŞEN, **2010**, s. 138.

nakil, süreklilik taşımalıdır. Nakil ve kültürel bağ kopukluğu yoluyla grubun biyolojik devamlılığı tehlikeye düşürülmektedir⁵¹.

2. maddenin e bendindeki “gruba mensup çocukları zorla başka bir gruba nakletme” fiiliyle ilgili olarak William A. SCHABAS, Çocuk Hakları Sözleşmesi sebebiyle çocuk tabirinin 18 yaşından küçükleri kapsadığı yönündeki mutabakatı tam olarak kabul etmemektedir. Zira SCHABAS, e bendinde düzenlenen eylemin çocukların kendi kültürel bağlarından koparılması ve farklı bir ortamda yeni bir kimlik kazanması anlamına geldiğini belirterek, bu eylemin gerçekleşebilmesi için çocukların çok küçük yaşta ailelerinden ve buldukları kültürel ortamdan koparılmaları gerektiğini ifade etmektedir. SCHABAS, yaş grubu itibarıyla 18 yaşına yakın olan çocuklar için yeni bir kimlik edindirilmesinin oldukça zor olduğu kanaatinde⁵². SCHABAS’ın bu yaklaşımı akla yatkın olmakla birlikte, gözden uzak tutulmaması gereken husus, 2. maddenin e bendinde yasaklanan fiilin çocuklara zorla başka bir kimlik kazandırmak olmadığıdır. Bu bentte düzenlenmiş olan fiil, gruba mensup çocukları, kendilerinin ve yasal temsilcilerinin rızası olmadan bir başka gruba cebren “nakletmek”tir. Dolayısıyla zorla nakle maruz kalmış ve bahsi geçen gruplardan birine mensup çocukların varlığı hâlinde, bu fiil gerçekleşmiş olacaktır. Bu çocukların kimlik değiştirip değiştirmediği 2. maddenin e bendinin kapsamı dışındadır. SCHABAS’ın bu yaklaşımı hayatın olağan akışıyla uyumludur fakat 18 yaşını henüz doldurmamış ya da yakın yaşlardaki çocukların nakli hâlinde, söz konusu çocuklarda bir kimlik kaybı oluşmasa veya belirgin bir kimlik değişikliği ortaya çıkmasa dâhi, kendilerinin ve yasal temsilcilerinin rızası dışında bir nakil sebebiyle bu çocukların Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi’nin e bendinde belirtilen fiil kapsamında mağdur olarak kabul edilmesi, sözleşmenin lafzı açısından bakıldığında kanaatimizce mümkün görünmektedir.

Gruba mensup çocukları zorla başka bir gruba nakletmek fiiliyle ilgili dikkat çekici bir husus da bu eylemin kültürel bir boyutunun olmasıdır. Her ne kadar soykırım suçu kapsamında korunan gruplar içinde kültürel gruplar olmasa da 2. maddenin e bendinde düzenlenen “gruba mensup çocukları zorla başka bir gruba nakletme” fiili aslında, bahsi geçen grupların kültürel kimliğini korumaya yöneliktir⁵³. Dolayısıyla sözleşme, en azından 18 yaşından küçükler açısından kültürel kimliği de kapsamına almıştır. Ayrı ve bağımsız bir varlık olarak koruma altına alınmamış kültürel grupların eksikliği, bu yolla bir ölçüde giderilmiş olmaktadır.

3.2.2. Soykırım Suçunun Manevî Unsuru

Soykırım suçunu oluşturan eylemler, yalnızca kasten gerçekleşebilir. Bu suçun taksirle işlenmesi söz konusu olmaz⁵⁴ ancak bu eylemlerin genel kastın unsurları olan bilerek

51 TURHAN, 2005, s. 14.

52 Bkz. SCHABAS, 2009, s. 203.

53 VERDIRAME, 2000, s. 595. SCHABAS, sözleşme kapsamına kültürel grupların girmesini kesin olarak reddeden tarafların böyle bir hükmü sonradan kabul ettiklerini belirterek bu durumu, bir “muamma” olarak nitelendirmektedir. Bkz. SCHABAS, 2009, s. 203.

54 TURHAN, 2005, s. 14; Çetin ARSLAN, “Soykırım Suçu (5237 Sayılı TCK md. 76)”, **Türkiye Noterler Birliği**

ve isteyerek yapılması, soykırım suçu açısından kastın varlığına tek başına delalet etmez. Bu suç için daha ileri ve gelişmiş özel bir kast (dolus specialis) gereklidir⁵⁵. Özel kast, soykırım suçunun gerçekleştiğinin kabul edilebilmesi için aranan katı bir koşuldur. Söz konusu gruplardan birinin kısmen veya tamamen, ayrı ve belirgin bir varlık olarak yok edilmesi niyeti, mutlak surette ispatlanmalıdır⁵⁶. Fail, "soykırım yapmaya yönelik özel bir kast"la hareket etmeli; soykırım suçuyla ilgili özel bir plan yapmış olmalıdır. Bu özel planla birlikte soykırımın gerçekleşmesi, soykırım suçunun ispatı bakımından önem taşımaktadır⁵⁷. Soykırım suçu için aranan bu özel kast, hem bu suçun varlık sebebi hem de benzer maddî unsurları taşıyan diğer uluslararası hukuk suçlarından ayıran özelliğidir⁵⁸. Özel kast, kasten işlenen bu suçun anahtar ve ayırıcı unsurudur. Soykırım suçunda bu özel kastın ispatlanamaması durumunda, işlenen fiiller soykırım olarak değerlendirilemez⁵⁹. İşlenen fiillerin tamamında bu özel kastın varlığı gereklidir. Ayrıca bu özel kast, fiiller işlenmeye başlanmadan önce kararlaştırılmış olmalıdır⁶⁰.

Soykırım suçunda fail sadece bahsi geçen gruplara mensup kişileri imha maksadıyla değil aynı zamanda söz konusu grubun gelecek nesillerini de yok etmeye yönelik eylemler içine girmektedir. Bu sebeple grubu yok etme kastı dışında, grubun üyelerine yönelik gerçekleştirilen eylemlerde mağdurlar, sırf ilgili grubun üyesi olmaları münasebetiyle hedef seçilmiş olmalıdırlar⁶¹. Burada, mağdurların kişiliği değil bahsi geçen gruplara aidiyeti önem taşımaktadır⁶². İmha etme özel kastı, grubun bağımsız ve ayrı kimliğini yok etmeye yönelik olmalıdır. Genel olarak grubun kültürel özelliklerini ortadan kaldırmaya yönelik eylemler, soykırım suçu kapsamına girmez⁶³. Eğer kast unsurunda, bu gruplara

Hukuk Dergisi, Sayı: 126, 15 Mayıs 2005, s. 130; DEĞİRMENCİ, **2007**, s. 94; ŞEN, **2010**, s. 143; KOCA, **2010**, s. 18.

55 TOSUN, **1954**, s. 429; KESKİN, **1986**, s. 127; JORGENSEN, **2001**, s. 313; AKÜN, **2004**, s. 59; TURHAN, **2005**, s. 15; ŞEN, **2010**, s. 143; KOCAOĞLU, **2010**, s. 153; Şeref ÜNAL, **Uluslararası Hukuk Açısından Ermeni Sorunu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, s. 380.

56 Nina H. B. JORGENSEN, "Genocide as a Fact of Common Knowledge", **The International and Comparative Law Quarterly**, Volume 56, No. 4, October 2007, s. 886. Aynı yönde bkz. SCHABAS, **2009**, s. 256-257.

57 Erdem İlker MUTLU, "Uluslararası Hukukta Soykırım Kavramı", **Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni Sorunu** (Editörler: Bülent BAKAR / Necdet ÖZTÜRK / Süleyman BEYOĞLU), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 429-430.

58 TOLUNER, **2004**, s. 585; Gökçen ALPKAYA, **Eski Yugoslavya İçin Uluslararası Ceza Mahkemesi**, Turhan Kitabevi, 2002, Ankara, s. 125; ARSLAN, **2005**, s. 130; ÖNOK, **2003**, s. 151; AUST, **2005**, s. 270; ÜNAL, **2011**, s. 380.

59 Bkz. JORGENSEN, **2001**, s. 292; Alexander ZAHAR, "Command Responsibility of Civilian Superiors for Genocide", **Leiden Journal of International Law**, Volume 14, Issue 03, September 2001, s. 593; OBOTE-ODORA, **2002**, s. 382, 408; ŞEN, **2010**, s. 144.

60 MUTLU, **2007**, s. 430; TURHAN, **2006**, s. 49.

61 AKÜN, **2004**, s. 60. Benzer yönde bkz. ALPKAYA, **2002**, s. 125-126; AKTAN, **2007**, s. 143; ASLAN, **2007**, s. 67.

62 JORGENSEN, **2001**, s. 307; ARSLAN, **2005**, s. 129; TEZCAN / ERDEM / ÖNOK, **2009**, s. 536; ÜNAL, **2011**, s. 380.

63 Bkz. JORGENSEN, **2001**, s. 292; Devrim AYDIN, "Uluslararası Ceza Hukukunun Gelişimi", **Ankara Üniver-**

yönelik özel kast bulunmazsa mağdurların bu gruplardan birinin üyeleri olması bile soykırım suçunu oluşturmaya yetmez. Bu durumda suçun niteliği değişir⁶⁴.

Fail, soykırım suçu için aranan özel kastla hareket etmelidir ancak suçun oluşması için hedeflenen maksada ulaşmak şart değildir. Failin bu amaçla hareket etmesi yeterlidir⁶⁵. Öte yandan özel kast, doğrudan doğruya işlenen fillere yönelik olmalı ve fillere özel kast arasında illiyet bağı bulunmalıdır. Ayrıca, normal şartlar altında, fiillerin doğrudan yok etme amacını sağlamaya elverişli olması da gereklidir⁶⁶.

3.3. Soykırım Suçunda Cezalandırılacak Eylemler

Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin 3. maddesinde, cezalandırılacak eylemler sıralanmıştır. Maddede bu eylemler soykırımda bulunmak, soykırımda bulunulması için işbirliği yapmak, soykırımı doğrudan ve açık bir şekilde kışkırtmak, soykırımı teşebbüs etmek ve soykırımı iştirak etmek şeklinde beş bent hâlinde belirtilmiştir. Maddeden anlaşıldığı üzere, sadece 2. maddede sıralanan fiilleri doğrudan gerçekleştirmek değil aynı zamanda bu suça teşebbüs ve iştirak gibi suç tipleri de cezalandırılacak eylemler kapsamındadır.

2. ve 3. madde birlikte değerlendirildiğinde, soykırım suçunu teşkil eden maddî hareketlerin bazıları için neticenin gerçekleşmesi aranırken, bazıları içinse böyle bir koşul söz konusu değildir. Örneğin öldürme, bedenî ve ruhî zarar fiillerinde neticenin gerçekleşmesi gerekirken; grup içi doğumlara engel olmak ve grubun yaşam şartlarının kötüleştirilmesi eylemlerinde neticenin ortaya çıkmış olmasına gerek yoktur. Dolayısıyla neticenin gerçekleşmesi gereken durumlarda teşebbüs mümkündür ancak neticenin aranmadığı fiillerde teşebbüs söz konusu olamaz⁶⁷.

3. maddede açıkça belirtildiği üzere, soykırımı iştirak etmek de cezalandırılacak eylemler arasındadır. Soykırımı iştirakte dikkat edilmesi gereken ilk husus, soykırım suçunun gerçekleşebilmesi için gerekli olan, söz konusu gruplardan birini kısmen veya tamamen yok etmeye yönelik özel kastın ispatıdır. Bu hususun her türlü şüpheden uzak bir şekilde ortaya çıkmasından sonra, soykırım suçuna iştirakin varlığı araştırılabilir⁶⁸. Öte yandan, iştirak müessesesi zaman zaman ikincil bir niteliğe sahip gözükse de soykırım suçu açısından böyle bir değerlendirme yapmak doğru olmaz çünkü soykırımda iştirak, genellikle suçun arka planı açısından asıl faili tespit etmek bakımından son

sitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 51, Sayı 4, 2002, s. 161; DEĞİRMENCİ, 2007, s. 94. AYDIN'a göre sözleşme belirtilen gruplara, kültürel özelliklerinin unutulması amacıyla fizikî ve manevî şiddet uygulanması ise soykırım suçu olarak kabul edilir. Bkz. AYDIN, 2002, s. 161.

64 TOSUN, 1954, s. 429-430. Benzer yönde bkz. ÖNOK, 2003, s. 152; Ezeli AZARKAN, "Uluslararası Hukukta İnsanlığa Karşı Suçlar", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 52, Sayı 3, 2003, s. 280; Pulat TACAR, "Soykırım İddiaları Nedeniyle Oluşan Uyuşmazlığın Çözüm Yolları Konusunda Düşünceler", **Gazi Akademik Bakış**, Cilt 1, Sayı 1, Kış 2007, s. 129; KOCAOĞLU, 2010, s. 153.

65 DEĞİRMENCİ, 2007, s. 95; TURHAN, 2006, s. 49; KOCA, 2010, s. 18.

66 ÜNAL, 2011, s. 381.

67 Bkz. SCHABAS, 2009, s. 177; OBOTE-ODORA, 2002, s. 385-386; DEĞİRMENCİ, 2007, s. 102; TEZCAN / ERDEM / ÖNOK, 2009, s. 540; KOCA, 2010, s. 22.

68 OBOTE-ODORA, 2002, s. 380, 397.

derece önemlidir⁶⁹. Zira 3. maddenin e bendinde düzenlenen soykırımı iştirak siyasî, askerî veya toplumsal düzlemde sorumlu olanları kapsayan bir niteliğe sahiptir. Bu zeminde sorumlu olanlar genellikle suçun organize edilmesinden, icrasından ve benzeri faaliyetlerden sorumlu kişilerdir⁷⁰. Bir başka husus da soykırım suçuna katılan failin işlenen bütün suçlara iştirak etmesinin şart olmaması ve bu eylemlerden birine katılmasının yeterli olmasıdır. Ayrıca, soykırım suçunu açıkça ve doğrudan kışkırtmak da suç kabul edildiğinden soykırım suçunun icrasına başlanmamış olsa bile aleni ve doğrudan tahrik de cezalandırılmayı gerektirir⁷¹.

3.4. Soykırım Suçunda Sorumluluk

Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi açısından bakıldığında iki tür sorumluluk söz konusudur. Bunlardan ilki, 4. madde kapsamına giren gerçek kişilerin sorumluluğudur. İkinci sorumluluk hâli ise devletlerin sorumluluğunu düzenleyen 9. maddede yer almaktadır.

Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin 4. maddesi, soykırım suçundan sorumlu tutulabilecek gerçek kişileri düzenlemektedir. "Kişilerin Cezalandırılması" başlıklı bu maddeye göre soykırım suçunu veya 3. maddede belirtilen eylemlerden herhangi birini gerçekleştiren kişiler cezalandırılırlar. Bu kişilerin anayasaya göre yetkili yönetici veya kamu görevlisi ya da özel kişi olması, cezalandırmaya engel teşkil etmemektedir.

4. maddeye bakıldığında suçun faili, sayma yoluyla sınırlandırılmamış ve failde herhangi bir özellik aranmamıştır. Devlet gücünü kullanan yönetici, asker, polis gibi kamu görevlilerinin yanında paramiliter birliklerin, gerilla gruplarının, terör örgütlerinin mensupları gibi özel kişiler de bu suçu işleyebilirler. Dolayısıyla herkes bu suçun faili olabilir⁷². Soykırım suçunda, yargılanabilirlik ve cezalandırılabilirlik açısından failin makamının veya görevinin herhangi bir önemi yoktur⁷³. Fail gerçek kişidir ve sorumluluk da şahsî sorumluluktur. Üst makamların emrini yerini getirmiş olmak, faili soykırım suçu açısından sorumluluktan kurtarmaz⁷⁴. Sorumluluk açısından ast-üst ilişkisi, hukukî ya da fiilî olabilir. Öte yandan üst sıfatını taşıyan kişi açısından sorumluluk, hem şahsen gerçekleştirilebilir hem de üst olmaktan kaynaklanabilir. Ayrıca üst, asker ya da sivil olabilir⁷⁵.

Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin 9. maddesi ise devletlerin sorumluluğunu düzenlemektedir. Bu maddeye göre, sözleşmeye taraf olan devletler arasında sözleşmenin yorumlanmasında, uygulanmasında ya da yerine getirilmesinde ve

69 SCHABAS, **2009**, s. 307.

70 OBOTE-ODORA, **2002**, 378-379.

71 Bkz. KESKİN, **1986**, s. 128; TEZCAN / ERDEM / ÖNOK, **2009**, s. 541; KOCA, **2010**, s. 23-24.

72 Bkz. DEĞİRMENCİ, **2007**, s. 79; SUR, **2008**, s. 270; ŞEN, **2010**, s. 204; KOCA, **2010**, s. 10.

73 AUST, **2005**, s. 271; KOCAOĞLU, **2010**, s. 145.

74 KESKİN, **1986**, s. 128.

75 ŞEN, **2010**, s. 205.

ayrıca 2. maddede belirtilen soykırım oluşturan fiillerle ve 3. maddedeki eylemlerle ilgili olarak bir devletin sorumluluğu kapsamında çıkan uyuşmazlıklarda, uyuşmazlığa taraf olan devletlerden birinin talebi üzerine konu, Uluslararası Adalet Divanı'na taşınabilir. Böyle bir durumda Uluslararası Adalet Divanı, konuyu hukukî bir uyuşmazlık çerçevesinde çözecektir⁷⁶. Uluslararası Adalet Divanı'na verilen bu yetkiyle devletlere tek taraflı bir başvuru yapma imkânı tanınmıştır ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, Uluslararası Adalet Divanı'nın gerçek kişiler için yargılama mercii olarak kabul edilmemiş olmasıdır. Divan, devletler arasındaki uyuşmazlığı inceler ve 9. madde kapsamındaki bu incelemede, sadece hukukî nitelemeyi yapmakla yetkilidir⁷⁷. Nitekim Uluslararası Adalet Divanı, Bosna-Hersek'in başvurusunu kabul etmiş ve Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi çerçevesinde yargı yetkisi olduğunu belirterek Bosna-Hersek ile Sırbistan-Karadağ devletleri arasında yargılama yapmıştır. Bu yargılama, bir devletin (Sırbistan-Karadağ) sözleşme çerçevesinde soykırımla itham edildiği ilk dava niteliğindedir⁷⁸.

Soykırım suçunun niteliği ve koruduğu menfaat değerlendirildiğinde, bütün uluslararası toplumun korunması ve kamu düzeninin sağlanması esas alınmaktadır. Bu sebeple soykırım suçu açısından hukuka uygunluk sebeplerinin varlığı söz konusu olamaz. Meşru müdafaa, ızdırar hâli, hakkın icrası, kanun hükmünü yerine getirme gibi hukuka uygunluk sebepleri ile savaş hâli, ülke savunması, amirin emri gibi durumlar da soykırım suçunda sorumluluğu ortadan kaldırmaz⁷⁹. Ayrıca, sorumluluğu ortadan kaldırmayan bir başka mesele de zamanaşımına ilişkindir. 26.11.1968 tarihinde imzalanan ve 11.11.1970'de yürürlüğe giren "Savaş Suçlarına ve İnsanlığa Karşı Suçlara Yasal Zamanaşımı Kısıtlamalarının Uygulanmaması Sözleşmesi" uyarınca, soykırım suçlarının soruşturulması ve kovuşturulması esnasında zamanaşımı dikkate alınmayacaktır⁸⁰. Bu sebeple Savaş Suçlarına ve İnsanlığa Karşı Suçlara Yasal Zamanaşımı Kısıtlamalarının Uygulanmaması Sözleşmesi'nin yürürlüğe girdiği tarihten sonraki ya da sözleşmenin yürürlüğe girdiği tarihte devam eden soykırım suçuna yönelik eylemlerin soruşturulmasında ve kovuşturulmasında zamanaşımı sürelerinin uygulanması söz konusu olamayacaktır.

4. Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin Hocalı Katliamına Uygulanması

Bu bölümde, Yukarı Karabağ sorunu çerçevesinde gerçekleşen vahşetlerden biri olan ve 25-26 Şubat 1992 tarihleri arasında meydana gelen Hocalı katliamı, 09.12.1948 tarihli

76 DOĞAN, 2013, s. 365.

77 SUR, 2008, s. 270-271.

78 Söz konusu dava sonucunda Uluslararası Adalet Divanı tarafından verilen ve Sırbistan-Karadağ devletinin soykırımı önleme ve cezalandırma yükümlülüğünü yerine getirmemesi sebebiyle sorumlu tutulduğu kararın tam metni için bkz. BM Resmî İnternet Sayfası, <http://www.icj-cij.org/docket/files/91/13685.pdf>, (Erişim Tarihi: 01.02.2014). Kararın Türkçe özeti için bkz. Verda Neslihan AKÜN, "Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme'nin Uygulanmasına İlişkin Dava (26 Şubat 2007 Tarihli Karar)", **Milletlerarası Adalet Divanı Kararları (1990-2007)**, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2008, s. 24-37.

79 ŞEN, 2010, s. 211; KOCA, 2010, s. 22.

80 Sözleşmenin tam metni için bkz. BM Resmî İnternet Sayfası, <http://treaties.un.org/doc/publication/UNTS/Volume%20754/v754.pdf>, (Erişim Tarihi: 01.02.2014).

Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi açısından, aşağıdaki alt başlıklar esas alınarak incelenecektir.

4.1. Taraf Olma Ehliyeti

Hocalı katliamı, Yukarı Karabağ Bölgesi içinde gerçekleşmiştir. Katliama maruz kalan kitle, Azerbaycan vatandaşıdır. Saldırısı yapanlar ise Ermenistan devleti askerî birlikleri ve Yukarı Karabağ'da yaşayan Ermenilerdir. Ermenistan devleti, kendi askerî birliklerinin Hocalı'da yer almadığını belirtse de BM Güvenlik Konseyi kararlarından da anlaşıldığı üzere, Ermenistan devleti ordusuna bağlı birlikler, Yukarı Karabağ'daki silahlı Ermeni gruplarla birlikte hareket etmişlerdir. Saldırısı yapanların idarî, malî, askerî ve siyasî açılarından resmî ve/veya gayıresmî olarak Ermenistan devletine bağlı olduğu anlaşıldığına ve BM Güvenlik Konseyi kararlarında da bu hususa işaret edildiğine göre Ermenistan'ın Hocalı'da söz konusu eylemleri gerçekleştirenler üzerinde etkin denetimi olduğu görülmektedir.⁸¹

Etkin denetimle ilgili bir başka veri de Yukarı Karabağ'daki silahlı Ermeni birliklerinde üst düzey görev yapan kişilerin daha sonra Ermenistan devletinin yöneticileri olmalarıdır. Robert KOÇARYAN, Serj SARKİSYAN ve Samvel BABAYAN gibi Yukarı Karabağ'daki Ermenilere komuta eden kimseler, ilerleyen süreçte Ermenistan devletinde devlet başkanlığı, başbakanlık, bakanlık ve genel kurmay başkanlığı gibi görevlerde bulunmuşlardır⁸². Öte yandan, Karabağ sorunuyla ilgili olarak devam eden görüşmelerde Ermenistan'ın taraf sıfatıyla yer alması, bu sorun kapsamında ortaya çıkmış Hocalı katliamından Ermenistan'ın soyutlanmasına imkân tanımamaktadır. Bu durumda mağdurlar Azerbaycan vatandaşları, failer ise Ermenistan vatandaşı olan Ermenistan askerî görevlileri, Azerbaycan vatandaşı olan Yukarı Karabağ'daki Ermeniler ve 366. Motorize Alay bünyesinde görev yapan Ruslardır⁸³. Dolayısıyla Soykırımın Önlenmesi

81 Bir devletin toprakları dışında da etkin denetim mekanizmasına sahip olması yönünde, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) 'nin içtihatları bulunmaktadır. Güney Kıbrıslı Rum Bayan Titiana LOIZIDOU tarafından 22 Temmuz 1989'da Türkiye Cumhuriyeti Devleti aleyhine açılan davada AİHM, Türkiye'nin itirazlarını dikkate almayarak Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti topraklarında Türkiye'nin etkin denetimi olduğuna karar vermiş ve Türkiye'yi davalı olarak kabul etmiştir. Bu davada Türkiye'yi tazminata mahkûm eden AİHM, bir başka Rum Bayan Myra XENIDES-ARETIS tarafından 4 Kasım 1998'de yine Türkiye aleyhine açılan davada da "etkin denetim mekanizması"yla ilgili LOIZIDOU kararına atıf yaparak içtihadını tekrarlamış ve Türkiye'yi davalı kabul ederek Türkiye aleyhine tazminata hükmetmiştir. AİHM bu kararları verirken, Türkiye'nin ileri sürdüğü ve AİHM'nin yargı yetkisini kabul ederken Türkiye'nin beyan ettiği "kendi ulusal sınırları içindeki olaylarla sınırlı olma" itirazını dikkate almamıştır. AİHM'nin LOIZIDOU ve ARETIS davalarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için örnek olarak bkz. Bahadır Bumin ÖZARSLAN, **Uluslararası Hukuk Açısından Kıbrıs Sorunu ve Avrupa Birliği'nin Yaklaşımı**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 196-205. Hocalı'ya saldıranların idarî, malî, askerî ve siyasî bakımdan Ermenistan ile organik bağları hususunda, aynı yönde bkz. ABDULLAHZADE, **2013**, s. 284-285

82 Bkz. ABDULLAHZADE, **2013**, s. 284

83 366. Motorize Alay, SSCB döneminden kalma askerî bir birliktir. Çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu bu birlik, SSCB'nin dağılmasından sonra bölgede görev yapmaya devam eden tek Rus birliğidir. Rusya, bu birlikte bulunan Rus askerlerinin "gönüllü" veya "paralı asker" sıfatıyla Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki savaşta bulunmuş olabileceklerini ancak bu durumun Rusya'nın savaşta taraf olarak kabul edilmesine yol açmayacağına iddia etmektedir. Nitekim Rusya, Hocalı katliamından sonra bu birliğin dağıtıldığını ilân etmiştir. Öte yandan birlikteki Ermeni askerler, bütün silahlarıyla birlikte Ermenistan Ordusu ve Yukarı Karabağ Ermenileri saflarına dâhil olarak Hocalı katliamına katılmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İŞYAR, **2004**, s. 411-417.

ve Cezalandırılması Sözleşmesi'ne taraf olma bakımından ele alınması gereken devletler, Azerbaycan ve Ermenistan'dır. Azerbaycan 16.08.1996 tarihinde, Ermenistan ise 23.06.1993'te sözleşmeye taraf olmuştur. Bu sebeple Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi hem Azerbaycan'ı hem de Ermenistan'ı bağlar⁸⁴.

Taraf olma ehliyeti açısından akla gelebilecek bir başka husus da hem Azerbaycan'ın hem de Ermenistan'ın Hocalı'da gerçekleşen katliamdan sonra, Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'ne taraf olmasıdır. Bu durum, Azerbaycan ve Ermenistan açısından soykırım suçundan sorumlu tutulmamayı sağlamaz. Zira bu suç, uluslararası toplum ve uluslararası ceza mahkemeleri tarafından örf-âdet hukuku kapsamında kabul edilmektedir. Ayrıca soykırım suçu, emredici kurallara (jus cogens) aykırılık teşkil ettiği gibi uluslararası toplumun her üyesine sorumluluk getiren ve herkese karşı ileri sürülebilen bir etkiye (erga omnes) sahiptir. Uluslararası toplum üyelerinin soykırım suçuyla bağlı olması için akdî bir yükümlülük altına girmiş olmaları şart değildir⁸⁵.

4.2. Yargılama Yetkisi

Yukarı Karabağ Bölgesi içinde stratejik bir öneme sahip olan Hocalı, coğrafi olarak Azerbaycan toprakları içinde yer almaktadır. Hocalı'ya yönelik saldırıların başladığı andan günümüze kadar geçen süre içinde, BM Güvenlik Konseyi'nin yukarıda bahsedilen kararlarından da anlaşılacağı üzere, Yukarı Karabağ Bölgesi Ermenistan'ın işgali altındadır. Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin 6. maddesi uyarınca, soykırım suçunu gerçekleştirdiği iddiasıyla suç isnadında bulunan kişiler, suçun işlendiği devletin yetkili yargı organları önünde veya tarafların yargılama yetkisini kabul etmesi durumunda, uluslararası bir ceza mahkemesi tarafından yargılanırlar. Bu durumda, soykırım suçunun işlendiği iddia edilen Hocalı, Azerbaycan toprakları içinde bulunduğu göre, yargılama yapma yetkisi öncelikle Azerbaycan mahkemelerine aittir. Azerbaycan ve Ermenistan arasında bir mutabakat olması hâlinde ise 6. maddede belirtildiği üzere, uluslararası bir ceza mahkemesi de yetkili kılınabilir. Tarafların Yukarı Karabağ sorunuyla ilgili herhangi bir zeminde ilerleme kaydedemediği düşünüldüğünde, bu son ihtimâlin hayata geçmesi, oldukça düşüktür.

Yargılama yetkisi kapsamında belirtilmesi gereken bir başka husus da Uluslararası Adalet Divanı'nın yetkisidir. Yukarıda da bahsedildiği üzere, Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin 9. maddesi uyarınca bir devletin sorumluluğu kapsamında çıkan uyuşmazlıklarda, sözleşmeye taraf olan devletlerden birinin başvurusu üzerine, Uluslararası Adalet Divanı 9. madde çerçevesinde bir yargılama yapabilmektedir. Bu sebeple Azerbaycan'ın ve Ermenistan'ın sözleşmeye taraf olmasından mütevellit,

84 Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'ne taraf olan devletlerin listesi için bkz. BM Resmî İnternet Sayfası, http://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsq_no=IV-1&chapter=4&lang=en, (Erişim Tarihi: 01.02.2014).

85 Soykırım suçunun bu manadaki hukukî niteliğiyle ilgili olarak bkz. SCHABAS, 2009, s. 4, 114, 119, 152-153, 163-165, 511-512, 526, 562, 570-571, 631-632; AKÜN, 2004, s. 55-56; MUTLU, 2007, s. 426-427; ŞEN, 2010, s. 42-56; KOCA, 2010, s. 8-9; KOCAOĞLU, 2010, s. 155-157; Serena FORLATTI, "The Legal Obligation to Prevent Genocide: Bosnia v Serbia and Beyond", *XXXI Polish Yearbook of International Law*, Warszawa, Polish Academy Of Sciences Institute of Law Studies, 2012, s. 193-194, 205.

Azerbaycan'ın Uluslararası Adalet Divanı'na 9. madde kapsamında başvuru yapma hakkı bulunmaktadır.

4.3. Zaman Bakımından Yetki

Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi, 09.12.1948 tarihinde imzalanmış ve 12.01.1951'de uluslararası hukuk açısından yürürlüğe girmiştir. Sözleşmede aksine bir hüküm bulunmadığından bu sözleşme, Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 28. maddesi uyarınca⁸⁶, yürürlüğe girdiği tarihten sonraki olaylara uygulanır⁸⁷. Hocalı katliamı 25-26 Şubat 1992 tarihlerinde gerçekleştiğinden, Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi, Hocalı'da gerçekleşen fiillere uygulanabilir. Öte yandan, 26.11.1968 tarihinde imzalanan ve 11.11.1970'de yürürlüğe giren Savaş Suçlarına ve İnsanlığa Karşı Suçlara Yasal Zamanaşımı Kısıtlamalarının Uygulanmaması Sözleşmesi'ne göre, soykırım suçlarının soruşturulması ve kovuşturulması sırasında zamanaşımı dikkate alınmayacağından, Hocalı katliamıyla ilgili olarak zamanaşımı iddiası da ileri sürülemeyecektir.

4.4. Hocalı'da İşlenen Fiillerin Soykırım Suçunun Unsurları Bakımından Değerlendirilmesi

4.4.1. Maddi Unsur

Hocalı'da işlenen fiiller, Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin 2. maddesinde beş bent hâlinde sıralanan fiillerden ilk üçüne uymaktadır. Bunlardan ilki, 2. maddenin a bendinde yer alan "grup üyelerinin öldürülmesi", eylemidir. Yukarıda, Hocalı katliamıyla ilgili olarak belirtilen veriler ve deliller ışığında, 613 kişinin öldürüldüğü bilinmektedir. Soykırım suçunun en açık ve belirgin hâli olan öldürme fiilinin bilerek ve isteyerek gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır zira bu sayıda insanı taksirle öldürmek, hayatın olağan akışına uygun değildir.

Sözleşmenin 2. maddesinin b bendinde düzenlenen "grup mensuplarında ciddi bedenî ve zihnî zarara sebep olma" fiili de Hocalı'da gerçekleştirilmiştir. Saldırılarda 487 kişi sakat kalmış, 1275 kişi ise alıkonulmuştur. Ayrıca Hocalı sakinleri işkenceye, fizikî ve ruhî tacize, tecavüze ve pek çok insanlık dışı muameleye maruz kalmışlardır. Sakat bırakılanlarda ve fizikî müdahaleye muhatap olanlarda ortaya ciddi bedenî tahribat çıkmıştır. Alıkonulan şahıslardan serbest bırakılanlar ile ruhî tacize ve tecavüze uğrayanlar için ise için ciddi bir ruhî çöküntü gerçekleşmesi hayatın olağan akışı içinde normal karşılanmalıdır. Gerçekleştirilen fiillerin pek çoğu, hem bedenî hem de ruhî zarara yol açmıştır. Öte yandan, alıkonulanların bir kısmının akıbetinin aradan geçen yirmi yıldan fazla süreye rağmen hâlâ belirsiz olması ise Hocalı sakinlerinin ve genel olarak Azerbaycan Türklerinin psikolojik durumunu ciddi surette etkileyecek niteliktedir.

86 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin tam metni için bkz. BM Resmî İnternet Sayfası, http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_1_1969.pdf, (Erişim Tarihi: 01.02.2014). Türkçe metin için bkz. GÜNDÜZ, 2003, s. 184-208.

87 Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin yürürlüğe girdiği tarihten sonraki olaylara uygulanmasıyla ve geriye yürüyememesiyle ilgili olarak bkz. DOĞAN, 2013, s. 415-425; SCHABAS, 2009, s. 639-640.

Hocalı'da meydana gelen fiillerle ilgili Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nde belirtilen eylemlere uyan son husus, 2. maddenin c bendinde belirtilen "grubun fizikî varlığını kısmen veya tamamen ortadan kaldırmaya yönelik olarak kasten yaşam şartlarını değiştirmek"tir. Hocalı katliamının gerçekleştiği tarihten yaklaşık beş ay önce başlamak üzere, Hocalı sakinleri Ermeni birliklerinin değişik uygulamalarına maruz kalmıştır. Ekim 1991'den itibaren silahlı abluka altında olan Hocalı'da, katliamın gerçekleştiği 25-26 Şubat 1992 tarihine kadar ulaşım imkânı kısıtlanmış; yiyecek, yakıt, vb. temel ihtiyaç maddeleri ikmâlî engellenmiş; ayrıca bu süre zarfında her gün ağır bombardıman gerçekleştirilmiştir. Bu eylemlerle Hocalı sakinleri için yaşam koşulları ağırlaştırılmış, doğrudan gerçekleştirilen eylemlerin yanı sıra dolaylı yollarla da yok etmeye yönelik sistematik bir faaliyette bulunulmuştur. Yaşam şartlarının köklü bir şekilde değiştirilmesi ve hatta imkânsız hâle getirilmesi, söz konusu olmuştur.

Maddî unsur çerçevesinde belirtilmesi gereken bir diğer husus da devletlerin Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi çerçevesinde, soykırımı önleme ve bu suçu işleyenleri cezalandırma yükümlülüğünün de bulunmasıdır. Uluslararası Adalet Divanı'nın yukarıda bahsedilen Bosna-Hersek ile Sırbistan-Karadağ arasındaki yargılama sonucunda verdiği kararda da belirtildiği üzere, sözleşmenin ihlâli, sadece sözleşmede belirtilen eylemlerin gerçekleştirilmesini değil aynı zamanda bu fiillerin gerçekleştirilmesinin önlenmesini ve bu fiilleri gerçekleştirenleri cezalandırmayı da kapsamaktadır. Dolayısıyla devletler için "yapmama, yapılmasını önleme ve yapılanı cezalandırma" yükümlülükleri söz konusudur. Bu kapsamda Ermenistan, etkin denetimi altında bulunan failerin gerçekleştirdiği eylemlerle ilgili olarak yaklaşık beş ay boyunca herhangi bir önleyici tedbir almamış; Hocalı'da sivillere yönelik olarak gerçekleştirilen fiillerin işlenmesi esnasında, eylemlerin sona erdirilmesine yönelik hiçbir irade beyanında bulunmamıştır. Ayrıca Ermenistan, bu fiilleri gerçekleştirenlerle ilgili kovuşturma yapmamış ve dolayısıyla faileri cezalandırma yoluna gitmemiştir. Bu sebeple Ermenistan, soykırımın önlenmesi ve cezalandırılması yükümlülüğünü de ihlâl etmiştir.

4.4.2. Manevî Unsur

Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nde düzenlenmiş olan soykırım suçunun gerçekleşmesinde kilit rolü, suçun manevî unsuru oluşturmaktadır. Yukarıda ele alındığı üzere, soykırım suçunun kabul edilebilmesi için sözleşmede belirtilen fiillerin millî, etnik, dinî veya ırkî bir grubun kısmen veya tamamen yok edilmesi niyetiyle gerçekleştirilmesi gereklidir. Bu grup mensuplarına yönelik eylemler, grup üyelerinin kişiliğinden değil mağdurların ilgili gruplardan birine mensup olmasından kaynaklanmalıdır. Ayrıca, imha etme kastının grubun varlığını/kimliğini ortadan kaldırmaya yönelik olması da gerekmektedir. Dolayısıyla, sıralanan özelliklere sahip bu özel kast yoksa veya ispatlanamıyorsa soykırım suçunun işlendiğinin kabul edilmesi mümkün olmayacaktır.

Hocalı'da gerçekleştirilen fiillerin mağdurlarına bakıldığında, öncelikle mağdurların Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nde belirtilen gruplardan birinin üyesi olup olmadığı incelenmelidir. Bu fiillere maruz kalanların Azerbaycan Türkleri

olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Ermenilerin saldırıları etnik ve millî bir gruba yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. İkinci olarak ele alınması gereken husus, mağdurların kısmen veya tamamen imha edilmiş olması ölçütünü karşılayıp karşılamadığıdır. Bu kapsamda dikkat edilmesi gereken ilk husus söz konusu fiillerin mağdurlarının Hocalı sınırları içinde yaşayıp yaşamadıklarıdır. Kısmen veya tamamen imha edilmiş olmanın ölçüsü, Hocalı'nın resmî sınırları içinde yaşayan halk dikkate alınarak tayin edilecektir. Bu noktadan bakıldığında, mağdurların tamamının Hocalı sakini olduğu ve gerçekleştirilen eylemlerin Hocalı sınırları içinde meydana geldiği anlaşılmaktadır. Bir diğer husus, Hocalı sakinlerinin kısmen veya tamamen yok edilip edilmediğidir. Hocalı'da yaşayanların tamamı yok edilmemiştir. Bununla birlikte, Hocalı'nın uzun süre abluka altında tutulduğu, yaşam şartlarının ağırlaştırıldığı ve hayatta kalmanın kademe kademe imkânsızlaştırıldığı göz önüne alındığında, Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nde aranan "tamamen imha"ya yönelik eylemlerin gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Öte yandan, sözleşmede belirtilen "kısmen imha" ölçütü ele alındığında, Hocalı'da öldürülenlerin; sakat bırakılanların; alıkonulup kaçırılanların; işkenceye, ruhî ve bedenî tacize muhatap olanların ve sözleşmede belirtilen benzeri eylemlere maruz kalanların sayısı belirleyici olacaktır. Hocalı'da gerçekleştirilen bu fiillerin mağdurlarının sayısı, Hocalı nüfusunun ezici bir çoğunluğuna denk gelmektedir ki bu da kısmen veya tamamen imha şartının gerçekleştiği yönünde bir kanaat oluşmasına yol açmaktadır. Zira Hocalı'nın o tarihteki nüfusu, 11.356'dır ancak Ermeni saldırılarının başlamasından sonra bölgede yaşayan Türkler, aşama aşama Hocalı'yı terk etmişlerdir. Olay gecesi Hocalı'da yaşayan Türklerin nüfusu, yaklaşık 3.000'dir⁸⁸. Hocalı'da yaklaşık beş aylık bir süre boyunca gerçekleştirilen eylemler, Hocalı'yı haritadan silmeye yönelik bir amacın olduğu kanaatini uyandırmaktadır.

Soykırım suçunun manevî unsuru bakımından ele alınması gereken son ve en önemli husus ise bir grubu kısmen veya tamamen imha etme kastının ispatıdır. Yani, Hocalı'da yaşayan Türklerin millî ve etnik bir grubun mensubu olmaları münasebetiyle kısmen veya tamamen imha edilmesine yönelik niyetin varlığıdır. Bu niyetin varlığını gösteren en önemli hususlardan biri, bahsi geçen fiillerin planlı ve sistematik bir şekilde işlenmiş olması; diğeri ise failin ikrarıdır. Fiillerin planlı ve sistematik bir şekilde hayata geçirildiğini söylemek, Hocalı'da gerçekleşen eylemler bakımından mümkündür. Zira Hocalı'da Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin 2. maddesinin ilk üç bendinde yer alan fiiller, yaklaşık beş ay boyunca aşama aşama hayata geçirilmiştir. Silahlı ablukayla başlayan eylemler, Hocalı'ya giriş-çıkışın engellenmesiyle devam etmiş; temel ihtiyaç maddelerinin bitmesiyle ve ikmâl imkânlarının engellenmesiyle sonuçlanan uygulamalara yol açmıştır. Hocalı'da yaşayan sivillerin yaşam şartlarının ağırlaştırılması suretiyle yok edilmesine yönelik bu eylemler, uzun bir süreye yayıldığı için burada planlı bir faaliyet olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan 25 Şubat 1992 gecesi başlayan ve ertesi gün devam eden öldürme, sakat bırakma, işkence yapma, ruhî ve fizikî tacizde bulunma,

88 Hocalı'nın nüfusuyla ilgili olarak bkz. Sinan OĞAN, "Yüzyılın Dramı Azerbaycan'da Göçmen (Kaçkın) Sorunu", **Avrasya Dosyası-Azerbaycan Özel**, Cilt 7, Sayı 1, İkbahar 2001, s. 436-437; ABBASLI, 2011, s. 27; SARIAHMETOĞLU, 2011, s. 82.

vb. eylemler de bu sistematik uygulamaların son aşamasını oluşturmuş ve soykırım suçu açısından aranan özel kast şartının varlığını pekiştirmiştir. Soykırım suçunun şartları açısından planlı ve organize bir eylemin varlığı şart olmamakla birlikte, uluslararası ceza mahkemeleri tarafından verilen kararlarda, özel kastın varlığının ispatında planlı eylemler önemli bir karine teşkil etmektedir.

Soykırım suçunda, bir grubu kısmen veya tamamen imha etme niyetinin ispatında yararlanılabilecek ikinci elverişli araç da failerin ikrarıdır. Dönemin Ermenistan Savunma Bakanı olan ve daha sonra Cumhurbaşkanlığı da yapan Serj SARKİSYAN kendisiyle yapılan mülakatta sorulan bir soru üzerine, "Bu konuda yüksek sesle konuşmak istemiyoruz. Hocalı'ya kadar Azerbaycanlılar bizim sivillere saldıramayacağımızı düşünüyordu fakat Hocalı'da biz bu kalıbı kırdık." mealinde bir cevap vermiştir⁸⁹. Azerbaycan ile Ermenistan arasında, Karabağ sorunu çerçevesinde savaşın başladığı döneme denk gelen Hocalı katliamıyla ilgili olarak SARKİSYAN tarafından yapılan açıklama, Ermenistan devleti silahlı birliklerinin ve onlarla beraber hareket eden Yukarı Karabağ'daki silahlı Ermeni gruplarının sivillere saldırdığının en üst düzeydeki ifadesidir. Dönemin Savunma Bakanı SARKİSYAN'ın ikrarı Hocalı'nın stratejik önemi sebebiyle işgaline, bölgenin Türklere tamamen arındırılmak istendiğine yönelik resmî bir politikanın varlığına ve bu politikanın hayata geçirildiğine dair önemli bir kanıttır⁹⁰. Nitekim uluslararası ceza mahkemeleri, failerin sözlerinin ciddi bir delil teşkil ettiğini kabul etmektedir. Dolayısıyla bu itiraf çerçevesinde, yalnızca Hocalı'da katliamı gerçekleştiren askerî birlikler ve sorumlular için değil, dönemin Ermenistan devleti yöneticileri ve resmî makamları ile tüzel kişilik olarak Ermenistan devleti için de soykırım suçu açısından bir sorumluluk doğması mümkündür.

Sonuç

Temelde birkaç yüzyıldır devam eden Karabağ sorunu, günümüze kadar pek çok dramı da beraberinde taşımıştır. Bu dramlardan biri olan Hocalı'da gerçekleştirilen katliam, maalesef uluslararası silahlı çatışmaların pek çoğunda olduğu gibi sivilleri hedef almış bir kıyımdır. Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi göz önüne alındığında, Hocalı katliamının adi suçlar sınıfına girmesinin mümkün olmadığı görülmektedir. Zira BM Güvenlik Konseyi kararlarında da belirtildiği üzere, Ermenistan devleti silahlı birlikleri ve Yukarı Karabağ'daki silahlı Ermeni unsurlar, 366. Motorize Alay'ın da desteğiyle sivil Türklere yönelik planlı ve sistematik bir eylem gerçekleştirmişlerdir. Hocalı katliamından yaklaşık beş ay önce başlayan bu uygulamalar, Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması

89 Serj SARKİSYAN'ın İngiliz yazar Thomas De Wall'a yaptığı açıklamalarla ilgili olarak bkz. http://newsvote.bbc.co.uk/mpapps/pagetools/print/news.bbc.co.uk/hi/russian/in_depth/newsid_4673000/4673953.stm, (Erişim Tarihi: 03.02.2014); <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/56657>, (Erişim Tarihi: 03.02.2014); <http://www.regnum.ru/news/fd-abroad/armenia/1345021.html>, (Erişim Tarihi: 03.02.2014); Ali ASKER, "Hocalı Soykırımı"; Cavid VELİYEYEV, "Gerçek Yönleriyle Hocalı Soykırımı"; ABDULLAHZADE, 2013, s. 254.

90 Hocalı katliamı sırasında bölgeden kaçan sivillerin ikinci bir saldırıya uğraması da bu kanaati pekiştiren bir durumdur. Bkz. İŞYAR, 2004, s. 414; Boran AZİZ, **Mart Faciasından Hocalı'ya Azerbaycan'da Ermenilerin Türk Soykırımı**, (Türkiye Türkçesi'ne aktaran Sebahattin Şimşir), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 170.

Sözleşmesi çerçevesinde soykırım suçunun unsurlarını taşımaktadır. Bu bağlamda, Hocalı'da yaşayan Azerbaycan Türklerinin Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'ne göre soykırımı maruz kaldığını söylemek mümkündür. Öte yandan, Ermenistan devletinin Hocalı'da bahsi geçen eylemleri gerçekleştirenler üzerinde etkin denetime sahip olduğu bilindiğinden, eylemlerin faillerini engellemeye yönelik bir tedbir almaması ve irade beyan etmemesi, gerçekleştirilen eylemlerden sonra faillerle ilgili kovuşturma yapmaması, Ermenistan'ın sözleşme çerçevesinde soykırımı önleme ve cezalandırma yükümlülüğünü ihlâl ettiği sonucunu da doğurmaktadır.

Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin 6. maddesine göre soykırım suçunu işlediği iddia edilen kimseler, suçun işlendiği yer mahkemesi tarafından yargılanabilir. Bu durumda, soykırım yaptığı iddia edilen kişiler, Azerbaycan tarafından soykırım gerçekleştirdikleri gerekçesiyle Azerbaycan'daki yetkili ve görevli yargı organlarının karşısına çıkarılabilir. Öte yandan Azerbaycan, 6. maddede belirtilen uluslararası bir ceza mahkemesi kurulması yönünde de girişimlerde bulunabilir. Ermenistan'ın kabulüne bağlı olan bu seçeneğin gerçekleşme ihtimâli düşük bir yüzdeye sahip olsa da Azerbaycan'ın uluslararası toplum nezdinde bu yönde de bir çaba göstermesi gereklidir. Ayrıca Azerbaycan'ın Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin 9. maddesi uyarınca, Ermenistan resmî makamlarının Hocalı katliamındaki sorumluluğu sebebiyle konuyu, Uluslararası Adalet Divanı'na taşıma hakkı da bulunmaktadır. 9. maddeye göre her ne kadar Uluslararası Adalet Divanı, gerçek kişiler için bir yargılama mercii olmasa da sözleşme kapsamında, taraf olan devletler arasındaki uyuşmazlıkları inceleme yetkisine sahip olması münasebetiyle önemli bir uluslararası yargı zeminidir. Bu sebeple Azerbaycan, soykırım suçunu işlemek, bu suçun işlenmesini önlemek ve failleri cezalandırmak yükümlülüklerini ihlâl ettiği gerekçesiyle Ermenistan aleyhine Uluslararası Adalet Divanı'na başvurmalıdır.

Hocalı katliamıyla ilgili olarak işaret edilen hukukî boyutun yanında, Yukarı Karabağ sorununun uluslararası toplumun önemli oyuncularının gündeminde olduğu da gözden uzak tutulmamalıdır. Uluslararası hukukun uluslararası ilişkilerin işleyişinden önemli ölçüde etkilendiği bilindiğinden, Azerbaycan'ın uluslararası hukuk zeminindeki girişimlerinde Hocalı katliamının ve Yukarı Karabağ sorununun siyasî yönünü göz ardı etmemesi gerekmektedir. Bu sebeple Azerbaycan'ın bir yandan da bu konu üzerinde ciddi bir kamuoyu oluşturması, ayrı bir zarurettir. Son yıllarda Azerbaycan'ın bu konuda adımlar atmaya başladığı gözlenmektedir. Bu adımların sıklaşması ve konunun bir an önce hukuk zeminine de çekilmesi, Yukarı Karabağ sorununun çözümünde Azerbaycan için ciddi bir koz olacaktır. Öte yandan Azerbaycan'ın attığı ve atacağı adımlarda, Türkiye'nin azamî destek vermesi şarttır. Sözde soykırım iddialarıyla sürekli başı ağrıttılan Türkiye'nin bu konuda vereceği destek hem kendi dış politikasının bir gereği hem de resmî söylemlere yansıyan, Azerbaycan ile "iki devlet-tek millet" olmasının doğal bir sonucudur.

KAYNAKÇA

- ABBASLI, Nazile, **Yüzyılın Soykırımı Hocalı**, Bilge Karınca, İstanbul, 2011
- ABDULLAHZADE, Cavid, **Hukuki Yönleriyle Dağlık Karabağ Sorunu**, Adalet Yayınevi, Ankara 2013
- AKTAN, Gündüz, "Devletler Hukukuna Göre Ermeni Sorunu", **Ermeni Sorunu-Temel Bilgi ve Belgeler**, (Derleyen: Ömer Engin LÜTEM), Avrasya Stratejik Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara, 2007
- AKÜN, Verda Neslihan, "Uluslararası Hukukta ve Türk Hukuku'nda Soykırım (Jenosid) Suçu", **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni-Prof.Dr. Sevin Toluner'e Armağan**, Sayı 1-2, 2004
- AKÜN, Verda Neslihan, "Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme'nin Uygulanmasına İlişkin Dava (26 Şubat 2007 Tarihli Karar) ", **Milletlerarası Adalet Divanı Kararları (1990-2007)**, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2008
- ALONZO-MAIZLISH, David, "In Whole or in Part: Group Rights, the Intent Element of Genocide, and the 'Quantitative Criterion', **New York University Law Review**, Volume 77, November 2002
- ALPKAYA, Gökçen, **Eski Yugoslavya İçin Uluslararası Ceza Mahkemesi**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2002
- ARSLAN, Çetin, "Soykırım Suçu (5237 Sayılı TCK md. 76) ", **Türkiye Noterler Birliği Hukuk Dergisi**, Sayı: 126, 15 Mayıs 2005
- ASKER, Ali, "Hocalı Soykırımı", http://www.21yyte.org/tr/yazi6106-Hocali_Soykirim.html
- ASLAN, M. Yasin, "Uluslararası Ceza Divanı ve Türkiye'ye Etkileri", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 56, Sayı 4, 2007
- ASLANLI, Araz, "Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu", **Avrasya Dosyası-Azerbaycan Özel**, Cilt 7, Sayı 1, İkbahar 2001
- ATAÖV, Türkkaya, "Savaş Suçları Uluslararası Mahkemesi: Jenosit Oturumu", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 23, Sayı 2, 1968
- ATTAR, Aygün, **Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005
- AUST, Anthony, **Handbook of International Law**, Cambridge University Press, New York, 2005
- AYDIN, Devrim, "Uluslararası Ceza Hukukunun Gelişimi", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 51, Sayı 4, 2002
- AYDIN, Mustafa, "1990-2001 Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II**, (Editör: Baskın ORAN), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005
- AZARKAN, Ezeli, "Uluslararası Hukukta İnsanlığa Karşı Suçlar", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 52, Sayı 3, 2003
- Azerbaycan Türk Kültür Dergisi, "Dünya Basınında Hocalı Katliamı", Şubat-Mart-Nisan 2007
- AZİZ, Boran, **Mart Faciasından Hocalı'ya Azerbaycan'da Ermenilerin Türk Soykırımı**, (Türkiye Türkçesi'ne aktaran Sebahattin Şimşir), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2013
- BAYILLIOĞLU, Uğur, "Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Türkiye", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 56, Sayı 1, 2007
- COMPANJEN, Françoise J., "Nagorno-Karabakh - Embedded in Geopolitics", **European and Regional Studies**, Volume 1, No 2 (2010)
- CORNELL, Svante E., **The Nagorno-Karabakh Conflict**, Report No. 46, Department of East European Studies, Uppsala University, Uppsala, 1999
- DEĞİRMENCİ, Olgun, "Uluslararası Ceza Mahkemelerinin Kararları Işığında Mukayeseli Hukukta ve Türk Hukukunda Soykırım Suçu (TCK m. 76) ", **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı 70, 2007
- DEMİR, Ali Faik, **Türk Dış Politikası Perspektifinden Güney Kafkasya**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2003

- DOĞAN, İlyas, **Devletler Hukuku**, Astana Yayınları, Ankara, 2013
- EKŞİ, Rasim, "Karabağ Hakkında Genel Bilgiler", Şanlı Tarihi, Acı Talihi Karabağ (Derleyen: Rasim EKŞİ), Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2010
- FORLATTI, Serena, "The Legal Obligation to Prevent Genocide: Bosnia v Serbia and Beyond", **XXXI Polish Yearbook of International Law**, Warszawa, Polish Academy Of Sciences Institute of Law Studies, 2012
- GOLTZ, Thomas, "Armenian Soldiers Massacre Hundreds of Fleeing Families", **The Sunday Times**, 01.03.1992
- GOLTZ, Thomas, "Survivers Describe Armenian Attack", **The Washington Post**, 04.03.1992
- GOLTZ, Thomas, "A Town Betrayed: The Killing Ground in Karabakh", **The Washington Post**, 08.03.1992
- GÜNDÜZ, Aslan, **Milletlerarası Hukuk Temel Belgeler-Örnek Kararlar**, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2003
- GÜRBÜZ, Vedat, **Kafkasya'da Siyaset-Çatışma Ortamı ve Taraf Güçler**, Kadim Yayınları, Ankara, 2012
- GÜZEL, Hasan Tevfik, "Dağlık Karabağ Sorunu", **Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya'nın Değişen Jeopolitiği-Yeni Büyük Oyun**, (Derleyen: Mehmet Seyfettin EROL), Barış Platin Kitabevi, Ankara, 2009
- Haydar Aliyev Foundation, **The Khojaly Genocide**, Bakü, 2006
- HIATT, Fred, "Killings Rife in Nagorno-Karabakh", **The Washington Post**, 03.03.1992
- Human Rights Watch, **Bloodshed in the Caucasus-Escalation of the Armed Conflict in Nagorne Karabakh**, United States of America, 1992
- Human Rights Watch, **Azerbaijan-Seven Years of Conflict in Nagorno-Karabakh**, United States of America, 1994
- İŞYAR, Ömer Göksel, **Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu**, ALFA Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2004
- JORGENSEN, Nina H. B., "The Definition of Genocide: Joining the Dots in the Light of Recent Practice", **International Criminal Law**, Volume 1, Issue 3/4, July 2001
- JORGENSEN, Nina H. B., "Genocide as a Fact of Common Knowledge", **The International and Comparative Law Quarterly**, Volume 56, No. 4, October 2007
- KASIM, Kamer, **Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya**, USAK Yayınları, Ankara, 2011
- KESKİN, O. Kadri, "Jenosid Suçu ve Jenosid Sözleşmesi", **Adalet Dergisi**, Sayı 5, Eylül-Ekim 1986
- KILLEN, Brian, "Attrocity Reports Horrify Azerbaijan", **The Washington Times**, 03.03.1992
- KOCA, Mahmut, "Türk Ceza Kanununda Soykırım Suçu", **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**, Sayı 1, Nisan 2010
- KOÇAOĞLU, Serhat Sinan, "Suçların Suçu: Soykırım", **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı 90, 2010
- KRÜGER, Heiko, **The Nagorno-Karabakh Conflict-A Legal Analysis**, Springer, Berlin, 2010
- LISSON, David, "Defining 'National Group' in the Genocide Convention: A Case Study of Timor-Leste", **Stanford Law Review**, Volume 60, Issue 5, 2008
- MUSTAFAYEV, Beşir, "Ermeni Devlet Terörünün Eseri: 26 Şubat 1992 Hocalı Soykırımı Üzerine", **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı 29, Bahar 2011
- MUTLU, Erdem İlker, "Uluslararası Hukukta Soykırım Kavramı", **Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni Sorunu** (Editörler: Bülent BAKAR / Necdet ÖZTÜRK / Süleyman BEYOĞLU), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007
- OBOTE-ODORA, Alex, "Complicity in Genocide as Understood Through the ICTR Experience", **International Criminal Law Review**, Volume 2, Issue 4, November 2002
- OĞAN, Sinan, "Yüzyılın Dramı Azerbaycan'da Göçmen (Kaçkın) Sorunu", **Avrasya Dosyası-Azerbaycan Özel**, Cilt 7, Sayı 1, İlkbahar 2001
- OĞAN, Sinan, "Türlere Karşı Yapılan Soykırımlar ve Hocalı Soykırımı", <http://www.turksam.org/tr/a1389.html>

- ÖNOK, Rifat Murat, **Tarihî Perspektifiyle Uluslararası Ceza Divanı**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2003
- ÖZARSLAN, Bahadır Bumin, **Uluslararası Hukuk Açısından Kıbrıs Sorunu ve Avrupa Birliği'nin Yaklaşımı**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007
- ÖZDAL, Barış, "Dağlık Karabağ Sorunu'nun Çözümünde Karadağ Modeli Uygulanabilir mi? ", **1. Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi Kongre Kitabı, Cilt I**, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kocaeli, 2006
- QUINN-JUDGE, Paul, "Armenians Killed 1000, Azeris Charge", **The Boston Globe**, 03.03.1992
- SARIAHMETOĞLU, Nesrin, **Karabağ**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2011
- SCHABAS, William A., **Genocide in International Law**, Cambridge University Press, New York, 2009
- SCHMEMANN, Serge, "Armenians Block Exit by Former Soviet Army", **The New York Times**, 04.03.1992
- SEWARD, Deborah, "Amid wails, Azerbaijan buries dead", **The Boston Globe**, 05.03.1992
- SHAW, Malcolm N., **International Law**, Cambridge University Press, New York, 2008
- SMOWE, Jill, "Tragedy Massacre in Khojaly", **Time**, 16.03.1992
- SUR, Melda, **Uluslararası Hukukun Esasları**, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2008
- ŞEN, Semin Töner, **Uluslararası Hukukta Soykırım, Etnik Temizlik ve Saldırı**, XII Levha Yayıncılık, İstanbul, 2010
- TACAR, Pulat, "Soykırım İddiaları Nedeniyle Oluşan Uyuşmazlığın Çözüm Yolları Konusunda Düşünceler", **Gazi Akademik Bakış**, Cilt 1, Sayı 1, Kış 2007
- TAŞKIRAN, Cemalettin, "Ermeni-Azeri Çatışması", **Avrasya Dosyası-Ermenistan Özel**, Cilt 2, Sayı 4, Sonbahar 1995-1996
- TELLAL, Erel, "1919-1923 Sovyetlerle İlişkiler", **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I**, (Editör: Baskın ORAN), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005
- TERZİOĞLU, Süleyman Sırrı, "Loizidou/Türkiye Davası ve Dağlık Karabağ Sorunu", **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, Sayı 1-2, 2005-2006
- TEZCAN, Durmuş / ERDEM, Mustafa Ruhan / ÖNOK, Rifat Murat, **Uluslararası Ceza Hukuku**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2009
- TOKLUOĞLU, Ceylan, "Azerbaycan", **Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna-Türk Dilli Halklar-Türkiye İle İlişkiler, II. Kitap**, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2012
- TOLUNER, Sevin, **Milletlerarası Hukuk Açısından Türkiye'nin Bazı Dış Politika Sorunları**, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2004
- TOSUN, Öztekin, "İnsanlık Aleyhine İşlenen Suçlar", **Adalet Dergisi**, Sayı 1, Ocak 1954
- TURHAN, Faruk, "Yeni Türk Ceza Kanunu'na Göre Uluslararası Suçların Cezalandırılması", **Hukuki Perspektifler Dergisi**, Sayı 3, Nisan 2005
- TURHAN, Faruk, "Soykırım Suçunda Bir Grubu Tamamen veya Kısmen Yok Etme Amacı ve Ermeni Tehciri Olayı", **Hukuki Perspektifler Dergisi**, Sayı 9, Aralık 2006
- VELİYEV, Cavid, "Gerçek Yönleriyle Hocalı Soykırımı", <http://www.turksam.org/tr/a2342.html>
- VERDIRAME, Guglielmo, "The Genocide Definition in the Jurisprudence of the Ad Hoc Tribunals", **The International and Comparative Law Quarterly**, Volume 49, No. 3, July 2000
- WALLENSTEIN, Joshua, "Punishing Words: An Analysis of the Necessity of the Element of Causation in Prosecutions for Incitement to Genocide", **Stanford Law Review**, Volume 54, No. 2, November 2001
- ÜNAL, Şeref, **Uluslararası Hukuk Açısından Ermeni Sorunu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011
- YAKUPLU, Nesiman, "Hocalı Kırgını-Faciadan Kurtulanlar Anlatıyor", Şanlı Tarihi, Acı Talihi Karabağ (Derleyen: Rasim EKŞİ), Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2010
- YALÇINKAYA, Alâeddin, **Kafkasya'da Siyasal Gelişmeler-Etnik Düğümden Küresel Kördüğümüne**, Lalezar Kitabevi, Ankara, 2006
- ZAHAR, Alexander, "Command Responsibility of Civilian Superiors for Genocide", **Leiden Journal of**

International Law, Volume 14, Issue 03, September 2001

Сосновин, В., “Конфликт в Нагорном Карабахе: некоторые исторические, политические, правовые аспекты”, *Международное Право* (Sosnovin, V., “Konflikt vı Nagornom Karabahe: Nikotori istoričeskiye, politiçeskiye, pravoviye aspekti, **Mejdunarodnoye Pravo**), 2 (18) /2004

<http://www.21yyte.org/tr/>
<http://www.bbc.co.uk>
<http://www.coe.int>
<http://dic.academic.ru>
<http://www.khojaly.org>
<http://www.memo.ru>
<http://www.osce.org>
<http://www.regnum.ru>
<http://www.turksam.org/tr/>
<http://un.org>